

RALF DAHRENDORF

Od pádu Zdi k válce v Iráku

Ralf Dahrendorf

od pádu Zdi k válce v Iráku

Nový začátek dějin

VYŠEHRA D

Ralf Dahrendorf: Der Wiederbeginn der Geschichte.
Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak

Copyright © Verlag C.H.Beck oHG, München, 2004
Translation © Vlastimil Drbal, 2008
Commentary © Miloš Havelka, 2008

ISBN 978-80-7021-842-6

OBSAH

Předmluva k českému vydání	11
Předmluva	13

1990

1. Musejí revoluce ztroskotat?	17
1989: „Revoluce“ a revoluce / 18 Demokratický sen / 21 Zhroucení centra a slzavé údolí / 25 Jízdenka ke svobodě / 27	
2. Otevřená společnost a její obavy	30
Otevřená a uzavřená společnosti / 31 Rozpad vlády nomenklatury / 34 Dilema anomie / 38 Mohou mít otevřené společnosti smysl? / 40	
3. Svěprávní občané hledající opory	41
Obtíže sebeurčení / 42 O schopnosti žít slušně s konflikty / 46 Rozumové záležitosti a hlubinné vazby / 49	

1992

4. Morálka, instituce a občanská společnost	53
Řím, Athény, občanství / 54 Homo sociologus a etika smýšlení / 56 Právo a řád: instituce / 59 Třetí sloup svobody / 62 Od poddaných k občanům / 64	
5. Dobrá společnost	66
Cena dobrých předsevzetí / 67 Graham Wallas a Václav Havel / 70 Touha po entropii a singapurský syndrom / 72 Londýn neboli dobré město / 76 Komunitáři a liberálové / 78	

1994

6. O propojení ekonomie a politiky	87
Záchrana pomocí hospodářství? / 83 Poučení z postkomunistické transformace / 87 Autoritářské riziko asijské cesty / 90 O primátu politiky / 93	

1995

7. Kvadratura kruhu: ekonomický blahobyt, sociální soudržnost a politická svoboda 95
O obraně prvního světa / 96 Globalizace, její nutnosti a šance / 101
Občanská společnost pod tlakem / 106 Pokušení autoritarismu / 111 Několik skromných návrhů / 115

1996

8. O Německu: osobní perspektiva 121
Německo-britská perspektiva / 122 Německo a Evropa / 125 Společnost a demokracie v Německu / 127 Německá jednota a úkoly pro budoucnost / 131
9. Od Evropy k EUropě 133
Počátky evropské integrace / 135 Německá otázka / 138 Velký omyl Evropy / 140 Evropa jako politický úkol / 145

1998

10. Revoluce a reforma aneb něco je více než vše 149
Rok 1989 aneb konec revolucí / 150 Rok 1968 aneb omyl všeobecného plánování / 153 Rok 1848 aneb síla občanské společnosti / 156
11. Tři problémy otevřené společnosti 159
K definici otevřené společnosti / 160 Gellnerův problém / 164 Kořalkowského problém / 167 Dahrendorfův problém / 170
12. Rozum, svoboda a strana: liberální dilema 172
Erasmovští lidé (erasmiáni) / 173 Záhada chybějící strany / 176 Liberální internacionalismus / 178
13. New Labour a stará svoboda: ke kritice „třetí cesty“ 181
Nový rozkvět sociálnědemokratické myšlenky / 182 Globalizace, růst a solidarita / 183 Nikoli tři, nýbrž 101 cest / 185 Zapomenutá svoboda / 186
14. Přelomová a normální období:
potřebuje politika intelektuály? 188
Reálpolitikové a vizionáři / 189 Zmatky Maxe Webera / 192 Hraniční situace a normalizace / 194 Němečtí intelektuálové mezi postáttním a nezávislostí / 197

Přelom století

15. Pohled nazpět: (krátké) sociálnědemokratické století 202
Zavržení modernizace / 23 Liberálové a sociální demokraté / 206 První svět a studená válka / 208 Od nepokojů ke zdánlivému klidu: léta šedesátá a sedmdesátá / 210 Rok 1989 a nová svoboda / 213
16. Pohled vpřed: šance a rizika globalizace 216
Definice globalizace / 217 Nové konflikty / 219 Sociální vyloučení; konflikt bez boje / 221 Nové šance pro miliony / 224 Náznamy světoobčanské společnosti: hodnoty osvícenství / 227
- 2000**
17. Globální třída a nová nerovnost 230
Produktivní síla informací / 230 Nový tón a kdo ho udává / 232 Vítězové a poražení: politické priority / 235 Práce a sociální kontrola / 238 Hlavní linie konfliktu / 240
18. Demokracie a právní stát 243
„Období mimořádných poměrů“ / 244 Nutnost pravidel / 246 Liberální řád a právo / 248
- 2001**
19. Budoucnost zastupitelské demokracie 252
Oslabení parlamentu / 253 Nové trendy: „vůle lidu“ a nadnárodní prosperity / 254 Záchrana parlamentní demokracie: pět tezí / 257
20. O aktuálnosti společných hodnot 259
Hledání opor / 260 Příklad přistěhovalectví / 262 Svoboda a vlast / 265 A přece vůdčí kultura? / 266
- 2002**
21. Stará a nová občanská společnost 270
Znovuobjevení občanské společnosti / 271 Adam Ferguson a civilizovaná společnost / 273 Státní moc a občanské svobody / 275 Liberál a hybridní řešení / 277
22. Každodenní Evropa, sváteční Evropa: kdo zacelí trhlinu? 279
Evropská realita / 280 Walter Hallstein / 282 Valéry Giscard d'Estaing / 284 Jacques Delors / 286

2003

23. O populismu: osm poznámek	288
Populisté nalevo, populisté napravo / 289	Obhajoba komplexnosti / 292
24. Evropa a Západ: staré a nové identity	295
Cesty Německa na Západ / 298	Osvícenství užité v praxi / 301
Střední Evropa, Mars a Venuše / 302	Tvrdá síla, měkká síla / 305
Liberální řád / 307	
Doslov (<i>Miloš Havelka</i>)	309
Poznámky	319
Bibliografie	325
Jmenný rejstřík	327

PŘEDMLUVA K ČESKÉMU VYDÁNÍ

České vydání souboru mých esejů, který vyšel v německém originále pod názvem *Wiederbeginn der Geschichte*, mi opět připomnělo události roku 1989. To, co se tehdy událo v Praze i v celém tehdejší Československu, si zaslouží nazvat revolucí. Půdu tomuto vývoji připravila Charta 77, rozsáhlá samisdatová literatura a podzemní univerzita, ale teprve slavnostní vstup Václava Havla na Pražský hrad měl onen praktický a symbolický význam, který vyzářoval do celé Evropy.

Teze mých analýz těchto událostí a následujících let je jednoduchá. Na rozdíl od tvrzení, že rok 1989 znamená „konec dějin“, se domnívám, že s rokem 1989 dějiny ve smyslu otevřené cesty do budoucnosti opět začaly. Studená válka byla dobou strnulosti a neustálého návratu téhož. Až pádem Berlínské zdi a pak železné opony se otevřely horizonty pro změnu a tím i šance pro jednání.

O dějinách nicméně hovořím s určitou dávkou ironie. Nejsem emfatickým stoupcem Hegelovým, nýbrž žákem Karla Poppera. Znamená to, že dějiny podle mého názoru nesledují předem určený cíl, nýbrž že je máme ve svých rukou. Tyto ruce jsou nešikovné – člověk je, řečeno s Kantem, vytvořen z „křivého dřeva“ –, takže historický proces je plný překážek a omylů. Ke zlepšení došlo jen v tom ohledu, že se zvýšily šance utvářet skutečnost. Ten, kdo věří především ve svobodu, v tom však vidí velkou přednost.

Během bezmála dvou desetiletí od revoluce v roce 1989 se v souvislosti se svobodou dostaly do popředí dvě navzájem související otázky, které tak určovaly základní téma dějin. Jednou z těchto sil je globalizace, která znamená, že padly nejen zdi a železné opony, nýbrž hranice vůbec. Otevírá to mimořádným způsobem nové šance. Globalizace pro nás ale také znamená novou hrozbu. Někteří na ni reagují recepty

nesvobody, sahající od protekcionismu po fundamentalismus v jeho nesčetných variantách. Předním úkolem je za těchto okolností svobodu jasně určit a pevně ji bránit.

Tyto poznámky poukazují na základní tezi, která spojuje příspěvky shromážděné v této knize. Doufám, že nalezne zvláštní odezvu u čtenářů, kteří se na dobu nesvobody ještě dobře pamatují. Také proto mě těší, že vychází i v českém překladu.

Na závěr bych rád doplnil ještě malou poznámku. Od roku 2000 jsem uveřejnil šest knih. „Wiederbeginn“ je z nich pro mě zdaleka nejdůležitější. Doufám, že čtenáři v České republice s tím budou moci souhlasit.

Londýn, červen 2007

Ralf Dahrendorf

PŘEDMLUVA

Revoluce z r. 1989 představuje hluboký přelom v moderních dějinách. Nebylo mnoho revolucí takového významu, a již vůbec ne takových, které by vzbudily takovou naději – snad se s ní dá srovnat jen vývoj po r. 1945, nesmělé pokusy o revoluci v 19. století a úspěšné revoluce na konci 18. století. Rok 1989 znamenal konec sovětského imperialismu a jím řízené vlády nomenklatury. Najednou se otevřela nová perspektiva světa, perspektiva otevřené společnosti. Vnitropoliticky i navenek charakterizoval následující léta proces, pro nějž se vžil termín „globalizace“. Hospodářské a sociální poměry musely obstát ve třpytném světle dynamického vývoje, který zásadně zpochybnil spíše statická očekávání desetiletí před r. 1989, a přitom vzbudil jak velkou naději, tak i obavy a vytvořil nové boháče a novou chudinu. V mezinárodním ohledu se stále více rýsovaly nové obrysy moci a bezmocnosti. Hegemonii Spojených států se snažily postavit po bok křehké aliance jako Evropská unie a proti ní militantně protizápadní síly především v islámském světě. Svět se dostal do pohybu.

Toto je v hrubých rysech perspektiva předkládané knihy, ve které jsou shromážděny přednášky a články sepsané během patnácti let po revoluci v r. 1989. Příspěvky tak sledují postupné proměny těchto dramatických let: od přednášky na počest George Orwella o melancholii revoluce přes esej o „kvadratuře kruhu“, předložený rozvojovému programu Spojených národů, zabývající se blahobytem, solidaritou a svobodou, až po encyklopedické (přínejmenším v encyklopediích publikované) souhrny z přelomu století a dvě nové otázky počátku 21. století, jimiž jsou aktuálnost společenských hodnot a nové světové konflikty o instituce osvícenství uskutečněného v praxi.

Postupný posun tematiky událostí a jejich analýzy po r. 1989 v sobě alespoň dodatečně skrývá jistou vnitřní logiku. Na počátku byl nejdůležitějším problémem přechod od komunistické k otevřené společnosti – tato transformace se téměř stala předmětem vlastní socioekonomické disciplíny. Tak, jak bývalé komunistické státy dospívaly k vysněné, ale současně i obávané normalizaci, stávaly se jejich problémy identickými s problémy ostatního světa. Jejich jádro spočívalo v tom, co jsem nazval kvadraturou kruhu: jak lze spojit rostoucí hospodářský blahobyt se sociální soudržností ve svobodné společnosti? A především jak toho lze dosáhnout v ovzduší nárůstu významu globálních trhů, respektive globalizace vůbec?

Stále více se v tomto procesu stávaly zřejmými neočekávané vedlejší následky globalizace. „Mýdlová bublina“ přehnaných očekávání roku 2000 splaskla se všemi svými důsledky. Najednou si všichni kladli otázku, zda se neklaněli falešným bohům. Ekonomismus se ukázal být verzí fundamentalismu, který znovu vyvolal prastaré otázky po správných hodnotách. Navíc se postupně zjišťovalo, že existuje i destruktivní globalizace, jež nalézá výraz především v mezinárodním terorismu. 11. září 2001 uvedlo do pohybu procesy, které uvnitř států ohrožují liberální řád demokracie a právního státu a v mezinárodním ohledu ohrožují mír. Začala se hledat přiměřená forma vlády (*governance*) a s tím spojeného mezinárodního řádu. Jsme na cestě ke světové občanské společnosti, nebo spíše k americkému impériu?

Toto vše je látka, z níž se vytvářejí dějiny. Velmi pozoruhodnou historickou perspektivu proto vytvořil jeden americký autor, který tvrdil, že rok 1989 představuje „konec dějin“. Tato teze obsahovala hned dva omyly. První, zásadnější omyl spočíval v tom, že následuje Hegela v osobitém předpokladu, že se dějiny pohybují „dialekticky“ k nutnému cíli, jenž sice nespočívá (jako u Hegela) v pruském státě po napoleonských válkách, nýbrž ve vítězství západního světa v r. 1989. V předkládané knize se vyjadřuje autor vyškolený nikoli Hegelem, nýbrž Popperem, pro nějž mají dějiny jen ten smysl, který jim dáme. Znamená to především, že dějiny jsou vždy otevřené pro nové pokusy, které mohou být úspěšné, ale také mohou ztroskotat.

Druhý omyl teze o „konci dějin“ spočívá v její perspektivě. Dívá se na rok 1989 jakoby odzadu, jako na výsledek mnoha desetiletí studené války, jako na její úspěšný konec. Vzhledem k tomu, že už jsme v zásadě všichni zastánci demokracií západního ražení (říká tato teze), že už

k ní neexistuje žádný alternativní projekt, jsou velká historická hnutí u konce. Existuje však i zcela jiná perspektiva, podle níž byla studená válka dlouhou fází stagnace. K nadějnému rozvoji nedošlo, protože bipolární svět byl zcela zaměstnán tím, že upřeně sledoval svého protivníka. Obě údajné velmoci – přičemž sovětská říše se ukázala být spíše Potěmkinovou vesnicí – ustrnuly v soutěži o moc, nikoli ve snaze o pokrok. Až když byla studená válka i komunistické režimy minulostí, otevřely se všechny dveře k novému vývoji. I globalizace potřebovala otevření starých hranic, aby mohla rozvinout svoji dynamiku. V tomto smyslu nepředstavuje rok 1989 v žádném případě konec dějin, nýbrž naopak jejich opětovný počátek. Až nyní se mnohé věci stávají možnými, ba uskutečnitelnými. Ať již příští vývoj bude jakýkoli, bude to vývoj světa otevřeného nové budoucnosti.

Přednášky a články nevytvářejí nikdy systematický traktát. Je pro ně charakteristická nejen jistá neformálnost, ale často se také nehodí zcela k sobě a může příležitostně dojít k opakování. Snažil jsem se těchto nedostatků v tomto sborníku pokud možno vyvarovat. Neobsahuje ani zdaleka všechny příspěvky, které jsem během patnácti let po r. 1989 publikoval, nýbrž jen ty, jež se zabývají tématem nového počátku dějin. Většina z nich již byla v té či oné formě otištěna, mnoho z nich nejdříve anglicky. Jejich podněty jsou přitom patrné. Stručné úvodní texty k jednotlivým příspěvkům mají naznačit červenou nit, kterou sborník sám o sobě nemá, na níž mi ale v tomto případě záleželo.

Bez povzbuzení nakladatele Wolfganga Becka a poté přátelské a současně kompetentní pomoci jeho hlavního lektora Detlefa Felkena by tento sborník nemohl vzniknout. Dále vděčím Edith Emmeneggerové za podporu nejen technického rázu.

Velké nadechnutí roku 1989 pro mě představovalo velmi osobní zkušenost, zkušenost svobody. Vděčím za ni lidem, s nimiž jsem se v oné době seznámil a kteří se stali mými přáteli nebo alespoň společníky na cestě ke svobodě. Jim je proto tento sborník věnován. Bylo by potřeba vyjmenovat mnoho jmen, a tak zmíním pouze Bronisława Geremeka a Adama Michnika ve Varšavě, Jiřího Dienstbiera v Praze a Josefa Jařaba v Olomouci, Ellemer Hankisse a György Bence v Budapešti, Andreie Plesu v Bukurešti, Želju Želeva v Sofii. Krzysztof Michalski, zakladatel vídeňského Institutu věd o člověku, mnoho z nás seznámil a podporoval v naší práci. Především ale vděčím za osobní zkušenost historického přelomu v roce 1989 Timothymu Gartonu

Ashovi, nejvýznačnějšímu účastníkovi a pozorovateli oněch událostí, jenž jako *fellow* na St. Antony's College v Oxfordu (jejímž děkanem jsem po deset let byl) zorganizoval tolik setkání a stal se mým přítelem.

Londýn, leden 2004

R. D.

Tento zvyk spolupracovat by však neměl být přeceňován. Mezi vládní spolupráce je výtečná a potřebná, nevytváří ale supervelmoc. Pravdou je, že neexistuje společná zahraniční a bezpečnostní politika EU, a také – kam až dohlédneme – k ní nedojde. Otázka křesel v Radě bezpečnosti OSN mluví za vše: jediné křeslo pro Evropu s právem veta musí být vyloučeno. Politika v Iráku je ostatně nejnovějším příkladem toho, že evropské země, pokud nastane závažná situace, postaví do popředí své vlastní národní zájmy. Válka o Falklandské ostrovy, angažovanost Francie v Africe, ba i německé znovusjednocení jsou jen obzvlášť viditelné příklady téhož fenoménu.

Nesmíme zapomínat ani na další skutečnost. EU stanovila jako horní hranici svých výdajů 1,24 procent svého hrubého národního produktu. Této hranice se nedosahuje a podle vůle důležitých členských států v dohledné době ani být dosaženo nemá. V jednotlivých státech však jsou vlády zodpovědné za 40 i více procent HNP. Bylo by sice možná přehnané říci, že jednotlivé státy jsou čtyřicetkrát důležitější než EU, ale tento co do velikosti řádový rozdíl nesmíme pustit ze zřetele.

Podle těchto skutečností bychom měli měřit velká slova, která mnohým tak lehce splývají ze rtů, pokud hovoří o budoucnosti Evropy. Ve svém nástinu evropské ústavní smlouvy dal Giscard d'Estaing nový prostor úvahám, používaje přitom velkých slov pro vznikající útvar: „Evropské společenství“, „Evropská unie“, „Spojené státy evropské“, „Sjednocená Evropa“. O ničem z toho nemůže být dnes ani řeč – a ani být nemá, pokud evropští politikové nechtějí své voliče, a nakonec i sami sebe, podvádět. Trhlina mezi realitou Evropy a vizemi je obrovská a palčivá evropská otázka zní: Kdo tuto trhlinu zacelí? Pokud totiž zacelena nebude, pak mýdlová bublina vizí jednoho dne splaskne a ohrozí svým zdánlivým leskem i evropskou realitu.

Zosobnění – kdo trhlinu zacelí? – je zcela vědomé. V následujících odstavcích bych chtěl hovořit o třech osobnostech, z nichž každá pozoruhodně přispěla k zacelení této trhliny: Walter Hallstein, Valéry Giscard d'Estaing a Jacques Delors.

WALTER HALLSTEIN První prezident Evropského hospodářského společenství Walter Hallstein si byl trhliny mezi požadavky a realitou dobře vědom. Nijak zvlášť ho však neznepokojovala. Měl totiž svoji vlastní teorii, jak by tato trhlina mohla být, respektive musí být

zacelena. Až láskyplně zde uvedl do hry pojem „nikdy neselhávající věčné logiky“, kterou považoval za „poslední faktor evropského sjednocení“. „Věčná logika“ je „anonymní síla“, ačkoli působí „pouze pomocí lidské vůle“. Sílu, „která spočívá ve věci samé“, lze převést na následující jednoduchý vzorec: „Kdo řekne A, musí říct i B.“

V kapitole svého velkého díla *Die Europäische Gemeinschaft* o „věčné logice“ Hallstein popisuje, jak ji chápe. Společný trh je prvním krokem. (Hallstein samozřejmě věděl, že ve skutečnosti nebyl první, nýbrž že před ním ztroskotaly projekty politické unie a Evropského obranného společenství.) Kde ale neplatí tržní pravidla, nýbrž přichází do hry státní politika, „nezbývá nic jiného než dát této politice společnou disciplínu“. To je důvod pro „něco zásadně nového, něco převratného, jako je společná evropská zemědělská politika“. Ta zase vyžaduje nejen tržní řád, nýbrž i společné ceny. Přepočítávací jednotka je jen první krok; nakonec bude nutná měnová unie. Po ní následuje daňová politika, rozpočtová politika, hospodářská politika. Okamžitě se stane zřejmé, „že psychologická řetězová reakce integrace se nezastaví na hranicích hospodářské a sociální politiky“. Zahraniční a obranná politika musejí následovat, neboť „veškerá politika vytváří jednotu“.

Koncepce, tak působivá v teorii, má v praxi dvě závažné slabiny. Jedna spočívá v tom, že „věčná logika“ občas selhává, a to nijak zřídka. V politice se často řekne A, aniž by se pak řeklo i B, a k E a U se nedostanou nikdy. Druhou slabostí je, že ve světě „věčné logiky“ je demokracie takřkajíc postradatelná. Lidová referenda ke smlouvám, které vyjednaly vlády v Maastrichtu a Nice, se v ní neobjevují. Obě slabiny mají společné jádro: základní koncepce není politická. Chybí jí pohled na zmocnění od voličů. Abychom však učinili po právu aspiracím jejich zastánců, musela by se Evropská unie stát političtější, tedy musela by být konkrétněji zaměřena na rozhodnutí a současně by musela být demokratičtější.

Příkladů, co je nutné učinit, je mnoho. Pokud existoval krok v procesu evropské integrace, jenž dal do pohybu nějakou „věcnou logiku“, pak to bylo zavedení eura ve dvanácti zemích EU. Mohli bychom předpokládat, že se euro stane nejen hlavní evropskou měnou, nýbrž že i povede nutně ke spolupráci a nakonec k integraci národních hospodářství. O obojím je ale možné pochybovat. Po rozšíření unie bude k eurozóně patřit pouhá polovina členů. Britské referendum o zavedení eura naráží u stran i voličů na odpor z dobrých důvodů, jež jsou na kontinentu

podceňovány. A pokud se týká společné hospodářské politiky, stojí jí v cestě značné překážky v podobě národních tradic a zájmů. Občas se objevuje otázka, zda společná měna není spíše závěrečným kamenem vnitřního trhu než počátkem nové fáze hospodářské integrace.

„Věčná logika“ tedy nefunguje. Existuje jen v teorii; realita má svou vlastní logiku. Musí být nalezeny jiné cesty, aby se trhlina zacelila.

VALÉRY GISCARD D'ESTAING V současnosti nejaktuálnější cestou, jak přiblížit Evropu od skromné reality k velké vizi, je cesta evropské ústavní smlouvy. Tuto metodu sice nevymyslel francouzský prezident Giscard d'Estaing, osvojil si ji však a s velkou rozhodností ji hájil při jednáních konventu. Základní myšlenka tohoto přístupu zní – alespoň v rámci zde rozvinuté argumentace –, že vytvořením institucionálního zakotvení politického jednání může být zaručeno, že Evropa nalezne cestu k jednotě, o níž usiluje.

Nechtěl bych si tu hrát s pojmy. Čím přesně je ústava? Že se o tom učenci dohadují, je pro nás ostatní již bezmála útěchou. Jedni jsou toho názoru, „že pojem ústavy, nad rámec tradičního státního práva, by mohl být vhodný k tomu, aby vypovídal něco o veřejných organizacích“ (D. Schefold). Jiní trvají na rozdílu mezi „smlouvou“ a „ústavou“ (D. Grimm). Smlouvy se uzavírají mezi státy, zatímco ústavy odkazují na vládcu. Zda v případě Evropy takovýto vládce – jiní jmenují *démos* – skutečně existuje, však můžeme pochybovat. Evropská unie je (podle Grimma) „efektivním politickým seskupením bez kvality státu“.

Rozdíl je důležitý, a je povážlivým způsobem zaměňován, pokud hovoříme o „evropské ústavní smlouvě“. Ve skutečnosti se přitom jedná o smlouvu, jež upevňuje především pravidla hry společného působení. V každém případě nejsou tímto způsobem zodpovězeny dvě zásadní otázky, které však zodpovězeny být musejí, pokud se má podařit zacelit trhlinu mezi nárokem a skutečností Evropy institucionálními prostředky: Existují identifikovatelné a uznávané *finalités politiques*, tedy politická určení cíle (jako „stále užší unie“) evropské konstrukce? Oč v této konstrukci jde?

Odpověď na tyto otázky nelze odvodit z evropské reality. Možná na ně neexistuje žádná jednoduchá a správná odpověď. Moje odpověď – která nemá v Bruselu mnoho přátel – v každém případě je, že toto všechno tak přesně nevíme. V Evropě v každém případě neexistují žádné

identifikovatelné a uznávané *finalités politiques*, třebaže jsou mnozí přesvědčeni o tom, že vědí, jak by měly vypadat. Nacházíme se v procesu s nejistým koncem, který může vést ke Spojeným státům evropským, ale také k opětné nacionalizaci, ba dokonce k rozdrobení politických prostorů. Jakým směrem ve skutečnosti jdeme, je věcí specifických politických rozhodnutí – o postoji k Iráku, o Paktu stability, o azylantech a přistěhovalcích – a nikoli všeobecných pravidel. Text ústavy při takových rozhodnutích nepomáhá, protože vzbuzuje mylný pocit, že již bylo dosaženo toho, co stále zůstává pouhým záměrem, a navíc záměrem několika jedinců, nikoli všech. Evropa není za současného stavu procesem, nýbrž cílem, a dokonce procesem bez určitého a definovaného cíle. Je to proto – jak to vyjádřil polský předseda vlády Miller – téma pro biologii, nikoli pro geologii. Potřebuje uznání podmínek vývoje, nikoli fixaci stávajících struktur v ústavě.

Pokud to zní příliš negativně, mohlo by pomoci zmínit několik formulací švýcarského profesora Francise Chenevala. Cheneval hovoří o „paradoxu“ Evropské unie, jež není ani federací, ani konfederací a jejíž ústavní pořádek, pokud vůbec existuje, „není zakotven v lidu a ani žádný nevytváří“. Evropa „představuje otevřený konstitucionální proces“. To pro Chenevala není v žádném případě slabina; je to naopak vysoce originální stav věcí, neboť „odpovídá kosmopolitní vůdčí myšlence politického společenství národních států“. Myšlenka odkazuje na Kanta. Ten říká, že bychom měli jednat, jako by kooperace v Evropě byla správná v té míře, v níž je možné ji použít na širší prostor kosmopolitního světového společenství.

Tato myšlenka má tu výhodu, že dodává měřítko, které má jak morální, tak konstitucionální kvality. To samozřejmě není popis skutečné Evropské unie, která se naopak vyznačuje některými z nejhorších protekcionistických rysů národních států. To je však jiný problém. Otázka zde zní: Kam kráčí unie? A pomohl by jí text ústavy na její cestě?

Toto jsou otázky, na něž není možné dát jasné odpovědi. Místo toho se spíše setkáváme s novými otázkami. Například není nijak jednoduché zdůvodnit, proč bychom vlastně měli mít v Evropě stále užší unii. V počátcích Evropského hospodářského společenství odpověď vyplývala ze studené války. Byl tu princip „matrjošky“: německo-francouzské přátelství v rámci Evropského společenství v rámci NATO v rámci Západu. Pak tu byl prvek kontroly německého vývoje. Ale dnes? Rozšířený názor, že Evropa musí být schopna vytvářet protipól Spojeným

státům, mi připadá scestný stejně jako přání, aby za pomoci ústavy byl pevně stanoven evropský sociální model. V obou případech se zamlčují, ba dokonce porušují kosmopolitní nároky, které přece řád svobody klade za všech okolností. Navzdory všem svátečním projevům s jejich vizemi neexistuje v zásadě žádná přijatelná odpověď na otázku, proč musíme mít stále užší unii.

Druhý výčet poznámek by mohl začít u evropské reality. Evropa existuje, říká se, a má svoji identitu, která musí nalézt výraz v podobě ústavy. I zde je třeba si nejdříve položit otázku, zda to vůbec je pravda. Jedním aspektem evropské reality, který oprávněně vychvalujeme a bráníme, je demokracie. Jak se ale pak může stát, že tolerujeme nanejvýš nedemokratické instituce Evropské unie? Papež by byl rád, kdyby křesťanské kořeny Evropy byly zakotveny v evropské ústavě. Ale co by pak bylo s těmi mnoha miliony Evropanů, kteří se s touto tradicí nemožou ztotožnit? A pak: existuje vůbec evropský *démos*, státní lid, který by byl nositelem demokratické unie? Zde vyvstává otázka, o níž se zřídka diskutuje, jež je ale velmi důležitá. Často se říká a obecně uznává, že Evropa je silná díky pestrosti svých kultur. Mnohé pro tuto tezi hovoří. Je ale pestrost Evropy slučitelná s cílem stále užší unie? Nepustili jsme se snad do procesu, v jehož průběhu zničíme svoje největší hodnoty přemrštěnými snahami o jednotu?

Toto jsou ožehavé, částečně i složité a především důležité otázky. Nezodpoví se pomocí nějakého konventu, ani textem ústavní smlouvy. Současně je ale na ně třeba odpovědět, pokud chceme trhlinu mezi vizí a realitou v Evropě zacelit.

JACQUES DELORS Můžeme se proto domnívat, že ani cesta Hallsteinova, ani cesta Giscarda d'Estaing nám výrazně nepomůže, pokud jde o to, aby byla trhlinka mezi sváteční Evropou a Evropou všedních dnů zacelena. Ani jedna z nich problém neřeší. Jakou cestou se pak ale vydat? Zmínil jsem v této diskusi ještě třetí jméno: Jacques Delors.

Delors je autorem posledního velkého kroku vpřed v procesu evropského sjednocování. Jako prezident Evropské komise zkonkretizoval cíl vnitřního trhu a prosadil pak jednotlivá rozhodnutí, jež byla nutná pro uskutečnění tohoto cíle. Byl to zcela politický postup; Delorsova

síla skutečně spočívá v tom, že se nezdržuje dlouho u vizí, nýbrž ihned se pustí do zmapování cesty od bodu A do bodu B a pak se po této cestě i vydá.

Jacques Delors přispěl svým dílem i k podpoře měnové unie původně dvanácti evropských zemí. Tento proces je nyní ještě značně nedokonalý. Pakt stability, jenž k němu náleží, označil prezident Evropské komise za „hloupý“; vyžaduje jistě změny. I jinak by bylo chybné spoléhat se na věčnou logiku, pokud jde o hospodářsko-politické zakončení měnové unie. Zde je potřeba nový Delors, jenž by se smyslem pro politickou situaci pojmenoval nutné kroky, které by pak i začal uskutečňovat.

K zacelení trhliny, o níž tu je řeč, tedy automaticky nedojde. Není to ani otázka více či méně nabubřelých pravidel postupu. Vyžaduje rozhodné a praktické politické jednání v duchu Jacquese Delorse. Toto jednání může být úspěšné pouze tehdy, pokud zastupuje společné zájmy zúčastněných zemí. Bude uskutečňováno po dlouhou dobu, možná navždy v konstitucionálním pološeru, které tak působivě popsal Francis Cheneval. Přitom však nesmí zůstat bez povšimnutí jiná, kantovská strana Chenevalovy argumentace. Nejde o to, abychom sledovali vize. Jde o to, abychom při veškerém evropském jednání nezapomněli, že jde o předvoj možných světových pravidel. Pokud již je pro Evropu nutná vůdčí idea, pak je to „idea všeobecných dějin ve světo-občanském smyslu“.

23 O POPULISMU: OSM POZNÁMEK

Jeden z nejnápadnějších fenoménů politické scény na počátku 21. století má dosud jen rozpačité jméno: populismus. Přitom se jedná o virus, který postihuje demokracii, a to nejen takovou, jež je dosud nestabilní, nýbrž i tu starou, téměř klasickou. Švýcarský podnikatel Christoph Blocher proměnil tradiční stranu (jednou se jmenovala „Občanský, agrární a živnostenský svaz“!) v populistický nástroj, s jehož pomocí se nakonec dostal do švýcarské Spolkové rady. V Nizozemí Fortuynova strana vyvedla z rovnováhy etablovanou hru mezi sociálními a křesťanskými demokraty. Ve starém hanzovním městě Hamburku strana úřadujícího soudce zemského parlamentu Ronalda Schilla zásadně zvrátila krátké volební období občanů. O další příklady není nouze.

K pozadí populismu tedy nejdříve patří oslabení „starých“ stran. Je možná ústřední změnou ve strukturách demokratické politiky. Obnova takto oslabených stran se všude podařila jen v omezené míře. I „New Labour“ Tonyho Blaira bude nakonec vnímána jen jako epizoda, nemluvě vůbec o italské levici, nově sjednocené od názvem „Ulivo“ (olivovník). Na pravici není obraz jiný. Zůstává velká mezera, do níž mohou zjevně bez velkých potíží proniknout výstřední postavy. Získávají v jistém smyslu z ničeho nic 20 i více procent voličských hlasů.

Je to však úspěch daného okamžiku. Ve starých západních demokraciích se ještě žádné populistické straně nepodařilo pevně se usadit. (Je „Forza Italia“ Silvia Berlusconiho výjimkou?) Potud populistická uskupení poukazují spíše na nedostatky než na jejich řešení. Dokládají politickou scénu na přelomu k prozatím ještě neznámým strukturám.

Následující téměř aforistický text byl příspěvkem do diskuse o situaci v Rakousku; vznikl na podnět vůdce rakouských sociálních demokratů Alfreda Gusenbauera. Je zde přetištěn, protože dokládá důležitý aspekt

znovu objevených dějin v oněch patnácti letech po roce 1989. Je zřejmé, že se nejedná o nic více než o pouhý úvod do problematiky. Osm poznámek současně doplňuje předcházející příspěvky tohoto sborníku k tématu nových ohrožení demokracie.

POPULISTÉ NALEVO, POPULISTÉ NAPRAVO Kdo říká „populismus“, dostává se na nebezpečné pole chápání krize demokracie. Následujících osm poznámek nemůže učinit nic více než tento problém vymezit a podat několik opatrných připomínek ke směru cesty, aby byl zachován liberální řád.

Za prvé. Složitosti začínají již s pojmem populismu. Říká, že zpětná vazba na lid není v pořádku. Populismus je v každém případě pojem negativně hodnotící. Není ale lid vládcem, jenž proto demokracii legitimizuje? Tato podezření není možné jen tak odmítnout: populismus jednoho je demokracií druhého a naopak.

Jsme srozuměni s tím, když politik řekne, že bude s lidmi hovořit o nějaké velké otázce – o válce v Iráku, o zavedení eura. Zorganizoval proto řadu shromáždění, na nichž představí svůj pohled na věc a předloží jej k diskusi. Ještě dnes se připomíná, jak britský premiér Gladstone působil na své voliče několikahodinovými zprávami o bezpráví, k němuž docházelo v dalekém Bulharsku, aby mohl ospravedlnit britskou intervenci. To bylo správné: to byla čistá demokracie. Nebo tam byla přesto ve hře trocha populismu?

Nesouhlasíme totiž s tím, pokud někdo všemi prostředky vede velké množství lidí k bouřlivým reakcím. Nemusí se jednat ihned o Goebbelsovu „rétorickou“ otázku: „Chcete totální válku?“ Stačí již třeba jen jednostranný popis násilných činů. Brzy vznikne nálada, jež může vést k pogromům. „Lid“ je podněcován. Mluvíme pak o demagogii, a demagogie má velký rejstřík metod.

Hranici mezi demokracií a populismem, debatou v předvolebním boji a demagogií, diskusí a sváděním není často lehké stanovit. Na místě je proto opatrnost při používání pojmů. Samotná výtka populismu může být populistická, může být jen demagogickou náhradou za argumenty.

Za druhé. Populismus se rychle stane i „pravicovým populismem“. Skutečně také většina lidí spojuje tento pojem se stále nově se vynořujícími organizacemi politické pravice. Vzpomeňme na Haidera, Le Pena,

Schilla a možná Möllemanna. I tady je však třeba na místě opatrnost již proto, že některé nejúspěšnější populisty nelze tak snadno zařadit. Zavražděný Pim Fortuyn v Holandsku jistě nebyl jen pouhý „pravičák“.

Důvod, proč jsou populismus a politická pravice házeny často do jednoho pytle, zřejmě spočívá v tom, že témata, na nichž vyrůstá demagogický populismus, jsou často klasickými tématy pravice. Dnes se to týká především dvou témat: práva a řádu a celé problematiky azylantů a přistěhovalců a otázky, jak s nimi v demokratických státech zacházet.

Obě témata obsahují teorii, která přispívá k vysvětlení úspěchů populistů: až strach liberálů a levice zabývat se těmito tématy z nich udělal témata takto výbušná. Protože se tedy liberálové a levice těmto tématům snaží vyhnout, mohou z toho ti bezohlednější vytloukat kapitál. „Právo a řád“ se tak staly politicky pojmem pravice a vznikl tak dojem, že liberálové a levice by nečinně snesli bezpráví a anarchii.

Tato skutečnost v sobě obsahuje již odpověď. Jednou ze silných stránek New Labour bylo, že se alespoň pokusila odejmout pravici ožehavé téma práv. *Tough on crime, tough on the causes of crime* byl dobrý slogan: je samozřejmé, že porušení práva musí být trestáno, ale stejně tak důležité je bojovat proti příčinám chudoby a sociálního vyloučení. I v případě přistěhovalců nyní dochází k podobným tendencím. Je legitimní rozlišovat mezi azylanty ze Zimbabwe a z Jihoafrické republiky. Jedni utíkají před ukrutným režimem, ti druzí před režimem konstitučním. Je také nutné položit si otázku, kolik imigrace mohou obce unést, aniž by ztratily onu kvalitu, jež byla pro přistěhovalce atraktivní.

Není proto nutné přenechávat ožehavou každodennost veřejné debaty těm, kteří z toho chtějí vytlouci politický kapitál. Současně je nesporné, že uspokojivé liberální a levicové odpovědi na otázky práva a řádu nebo přistěhovalců existují jen podmíněně. New Labour ukazuje, že je v praxi jednodušší zakročit proti kriminálíkům než bojovat proti příčinám kriminality. Zde se vyžaduje míra průhlednosti a odolnosti proti pokušení jednajících, jež se podaří jen málokterým.

Za třetí. Přitom možná pomáhá skutečnost, že populisté jsou zjevně neschopní vládnout. Výhodu, kterou vůči demokratům mají ve volebním boji, brzy ztrácejí, když je jejich úspěch přivede do ministerských křesel. O příklady není v poslední době nouze: Bossiho liga v Itálii, rakouská FPÖ, nizozemská Fortuynova strana, soudce Schill v Hamburku – všichni prostě zklamali, když byli vyzváni, aby svá slova proměnili v činy.

Je to částečně otázka osobností. Pravicoví populističtí vůdci jsou často třpytivé postavy, které již proto nemohou dojít v „normálních“ stranách daleko. Jsou okrajovými figurami s pochybnou atraktivitou. Voleni jsou také proto, že jsou tak jiní.

Navíc tito populisté kolem sebe nevytvářejí žádnou nosnou organizaci. Jejich strany jsou volně sdružená uskupení, plná jiných ambiciózních okrajových figur, bez programového jádra a bez organizační disciplíny. Na nich se v jistém smyslu ukazuje, k čemu jsou nakonec politické strany dobré.

Při účasti populistů na vládě se ale především ukazuje, že jejich úsilí se nijak nezaměřuje na činnost. Populistické skupiny jsou skupinami protestními. Zní to však neškodněji, než tomu ve skutečnosti je. Vždy se může stát, že takovíto vůdci a takováto uskupení přimějí k souhlasu tolik lidí, že nebudou potřebovat koaliční partnery, nýbrž budou vládnout sami. Tím neuskuteční nějaký reformní program; spíše je pak upevněna moc jako taková. V poměrně méně závažném případě pak dojde k Berlusconiho vládě, jež použije svoji moc k tomu, aby právní systém upravila k vlastnímu prospěchu. V extrémnějším případě pak dojde na zmocňovací zákon se všemi jeho následky. Potud je samotná schopnost populistů vládnout nebezpečná.

Za čtvrté. Ne všechna témata populistického jednání využívá za normální situace pravice. Vzhledem k tomu, co se většinou popisuje jako globalizace, existuje i něco jako levicový populismus. Oskar Lafontaine v německé SPD je toho příkladem, ostatně včetně skutečnosti, že nebyl mimo svoji „zemičku sociální pomoci“ na Sáře zjevně schopen vlády. Návrat výslovně antikapitalistických levicových stran ve skandinávských zemích a v Nizozemí patří do stejné kapitoly.

I tady opět platí, že tradiční strany nepředložily nějaké téma k politické diskusi, nebo je přinejmenším nepředložily správným způsobem. Špatně pochopily neoliberální odpověď na výzvu globálních trhů jako podporu kapitalismu bez pravidel a hranic. Zapomněli také, že je sice možné stavět svobodu před rovnost, ale přitom se nesmí zapomínat na to, že všichni občané musejí mít na základních právech stejný podíl. Trhy jsou vždy založeny na pravidlech. Nikdy nesmí být někomu dovoleno, aby omezoval základní šance jiných; privilegia a tržní konkurence nejsou slučitelné.

OBHAJOBA KOMPLEXNOSTI *Za páté.* Populismus je jednoduchý, demokracie je komplexní: to je nakonec nejdůležitější rozlišovací znak mezi oběma podobami vztahu k lidu. Je to třeba říci ještě přesněji. Populismus spočívá na vědomé snaze zjednodušovat problémy. V tom spočívá jeho půvab a jeho recept na úspěch. Kvete zločinnost? Pak musíme tvrději zasáhnout! Přichází do země příliš mnoho azylantů? Pak je nutné jim zamezit přístup. Činí z nás globální kapitalismus chudáky? Pak je třeba jeho představitelům přistříhnout křídla. Tak jednoduché to je.

Ale právě že to tak jednoduché není. Když populisté vládnou, zjistí to. Pak stanou bezradní před složitostí problémů. Vykonají ještě pár symbolických rozhodnutí – posílení policie, vězení pro ilegální přistěhovalce, řeč v Porto Alegre a nikoli v Davosu –, ale tím to také skončí. Množství problémů zůstává, houština bez světla, úkol pro tvrdší typy, než jsou demagogové.

Učit se žít se složitostí – to je možná největší úkol demokratického politického vzdělání. Ve zralých demokraciích voliči vědí, že ne všechny květnaté sny politiků mohou uzrát. Naslouchají s přiměřenou mírou skepse, že vláda do září omezí počet azylantů na polovinu a do příštího jara chce snížit pouliční kriminalitu o 20 procent. Jsou přesvědčeni o tom, že chudoba v zemích třetího světa je příčinou konfliktů a dobře vědí, že nemůže být během jednoho volebního období odstraněna. Život je prostě složitý a kroky správným směrem jsou často tím jediným, v co můžeme vážně doufat.

Pro nepopulistické politiky to představuje velmi složitý úkol. Musejí se vyvarovat velkých zjednodušování, a přesto učinit složitost věcí srozumitelnou. V tom přesně byl vtip Gladstoneových projevů o dalekém Bulharsku. To je ostatně také to, co se prezident Bush a premiér Blair s velkými obtížemi naučili za dlouhé diskusní fáze před válkou v Iráku. Srozumitelně vysvětlit složité souvislosti je hlavním úkolem demokratických politických vůdců.

Za šesté. Pokud na základě těchto zjištění pohlédneme na instituce, pak nám nejdříve přijde na mysl nástroj referenda. Míněna tu jsou především lidová referenda se závaznou platností. Mohli bychom se domnívat, že jsou možným nástrojem demokracie proti populismu. Nebo jsou spíše opakem, tedy populistickým nástrojem proti demokracii?

Také toto téma – takový prostě svět je! – je složité a nedovoluje jednoduché otázky. Pohlédneme kupříkladu na zvláštní případ Švýcarska.

Zvláštním případem je především v tom ohledu, že není jen demokracií s ústavně zakotveným referendem, nýbrž má také tradici veřejných debat před hlasováním, které nemají sobě rovné. Na těchto debatách se tím nebo oním způsobem účastní příslušný procentuální podíl občanů, asi 20 procent. Čistě populistická hesla – v současné době politika Christopa Blochera z SVP (Švýcarské lidové strany) – to nevyklučuje, omezuje to však jejich působení. Přesto je nutné pochybovat o tom, že rozhodnutí nepřistoupit k evropskému hospodářskému prostoru, tedy k mírnému smluvnímu napojení na EU, bylo v nějaké podobě věcně zdůvodněno. Je možné, že nástroj lidového referenda nebyl vhodný pro toto rozhodování?

Takovéto otázky vyvstávají v zostřené podobě ve větších zemích bez podobné tradice. Pokud se bude ve Velké Británii hlasovat o přistoupení k euru, pak půjde o všechno možné – o popularitu vlády, o údajnou snahu Němců o nadvládu, o oddanost národním tradicím apod. –, ale jistě ne primárně o specifické důsledky měnové unie. Skutečně vzniká situace, jež znamená téměř přizvání populistů.

Pravděpodobně je nutné rozvinout politickou teorii referenda, jež by tento nástroj omezila na několik málo témat v zásadě všeobecných zájmů. Na častém, ba pravidelném požadavku národních lidových referend ve velkých zemích lpí v každém případě pachuč populismu spíše než přichuč demokracie.

Za sedmé. Tyto poznámky k populismu a demokracii by zůstaly rozptýlené, pokud by nakonec nebyla řeč o jedné instituci, která představuje skutečný ochranný štít demokracie proti populismu: o parlamentu. Populismus je přece v jádru antiparlamentní, třebaže parlamentní volby používá k tomu, aby se dostal k pákám moci. Úspěch populistických hnutí je proto vždy také dokladem slabosti parlamentu. Parlamentní, tedy zastupitelská demokracie je prostředkem, jak přetvořit převládající myšlenkové klima do konkrétních a realistických rozhodnutí. Kde se to účinným způsobem děje, není místo pro ty, kteří věci hrubě zjednodušují. Zůstávají tím, kým po pravdě jsou, totiž velkými „zjednodušovateli“, kteří v neděli ráno v řečnickém koutku londýnského Hyde Parku přednášejí své proslovy.

Parlament v zásadě poskytuje tři věci: je místem pro podrobné diskuse o tématech, místem transformace debat v rozhodnutí a především místem, kde se toto děje nejen nárazově, nýbrž dlouhodobě. Parlament převádí náladu okamžiku do dlouhodobých rozhodnutí. Již toto je anti-

populistická funkce. V tomto ohledu stojí parlament z definice na straně demokracie.

Toto jsou však velmi jednoduché poznámky. Parlamenty vykonávaly tyto úkoly vždy jen podmíněně a často neúplně. Občas podlehnou i ony populistickým pokušením; dokonce britská Horní sněmovna měla svůj podíl na tom, že zákony proti terorismu byly schváleny ve chvatu během několika dnů. Oslabení parlamentů však dnes dosáhlo mnohem závažnějších rozměrů. Všude nalezla výkonná moc cesty, jak zabránit nepříjemnému zdržování a omezování své svobody parlamenty. Všeobecně je to spojeno s přímou výzvou „lidu“, většinou v podobě televizních diváků a vůbec konzumentů. Plíživý autoritarismus moderních demokracií je sám tendencí, jež populismus podporuje.

To je velké a důležité téma, které by si žádalo vlastního pojednání. Na tomto místě je však třeba říci: jedním z velkých požadavků svobodné politiky dneška je zastavit proces vykotlávání parlamentně-demokratických forem a pokud možno jej obrátit.

Za osmé. Parlamenty existují v národních státech a v jejich částech: v zemích a obcích. Prostory, v nichž dnes dochází k rozhodnutím, se však staly rozmanitějšími. Oprávněně se ve stále větší míře hovoří o *governance* místo o *government*. Vládne se nám, aniž bychom mohli prstem ukázat na vlády, které to uskutečňují. Rozptýlení moci navíc sahá od úrovně globální až po místní.

Znamená to, že na mnoha místech vznikly institucionální mezery, prostor, pro nějž nemáme žádná demokratická zařízení. Jsou to místa, kde se bacilu populismu velmi daří. Především ale existuje velká zásadní mezera mezi občany a mocnými. Není to jen mezera důvěry a účasti, ale i mezera informací, znalostí. Tato mezera přitahuje teorie spiknutí všeho druhu, s nimiž si populisté vždy rádi pohrávali. Přitahuje patentní recepty, které náleží k nástrojům populistů. V tomto smyslu je populismus velkým a jak se zdá trvalým nebezpečím pro svobodu. Nejde tu jen o nedostatek demokracie, který by se snad dal odstranit, jde o mezeru v demokracii, pro jejíž zaplnění ještě chybí materiál. O úkoly pro demokraty tedy není nouze,

24 EVROPA A ZÁPAD: STARÉ A NOVÉ IDENTITY

V prvních letech 21. století ovládalo každodenní mezinárodní, ale i národní politiku ve stále větší míře nové téma: téma světového řádu. Zní to abstraktně, přesto má ale toto téma jméno, jež vzbuzuje na celém světě emoce: totiž Amerika, přesněji řečeno Spojené státy americké. To, co již bylo po dlouhou dobu realitou, bylo po konci studené války daleko zjevnější: Spojené státy jsou dnes jedinou supervelmocí. Přinejmenším ve smyslu „tvrdé“, tedy vojenské moci se USA nemůže nikdo rovnat. Nelze ale podceňovat ani „měkkou“ moc Ameriky. Převládající „neoliberaální“ hospodářsko-politické představy mají svůj počátek a vzor v USA. Americká společnost si ponechává svoji přitažlivost pro lidi v mnoha částech světa.

A co víc, zvláště od nástupu George W. Bushe do úřadu amerického prezidenta ukazuje Amerika svoji moc zcela zřetelně. Pro Evropu to představuje zkoušku – a rozpadá se přitom na alespoň dva neslučitelné tábory. Jedni, vedeni Francií a Německem jako „jádro Evropy“, chtějí vůči USA postavit evropský pól, přičemž Francie tento záměr zdůrazňuje geopoliticky, zatímco Německu záleží více na evropském sociálním modelu. Jiní, v čele s Velkou Británií, ale i Španělsko, Polsko a další země na „periferii“, rovněž usilují o silnější evropskou spolupráci, považují ji však za druhý pilíř trvale působícího západního spolenectví se Spojenými státy americkými.

Válka v Iráku na jaře 2003 na tyto rozdíly celosvětově upozornila. Zatímco Francie, a v jejím vleku Německo, zabránila rezoluci OSN, jež měla americkou intervenci legitimovat, podílela se Velká Británie a v menší míře i Španělsko a Polsko na vojenské intervenci v rámci „koalice ochotných“. Především se distancovaly ve slavném „dopisu osmi“ od koncepce Evropy, která chápala evropskou spolupráci jako protiváhu, pokud ne dokonce jako protivníka USA. Všude v Evropě byly národy rozpolceny ve svých preferencích; vlády přesto odrážely rozdíly větší než odstíny mezi „Západany“ a „Evropany“. „Hic Rhodus, hic salta“ bylo příkazem doby. Bylo nutné se rozhodnout, a mé rozhodnutí pro západní stanovisko bylo jednoznačné.

Následující text osvětluje myšlenkové pozadí mého stanoviska i jeho biografické odůvodnění. Jedná se přitom o přednášku, kterou jsem proslovil v Londýně, ale pod záštitou německých institucí. Protože přednáška byla pronesena jako první přednáška na počest Gerda

Buceria a organizovaná Německým historickým ústavem v Londýně, nedovolovalo to explicitní politickou argumentaci, ačkoli pro pozorné čtenáře je můj postoj dostatečně jasný. Možná je však třeba – a poslouží to možná i završení tohoto sborníku –, abych svůj postoj vyjádřil výslovně ještě jednou.

Přednášku na počest Gerda Buceria jsem proslovil 21. května 2003. Vojenská část války v Iráku byla tehdy již skončena. Ještě před válkou jsem mnoha způsoby ve Sněmovně lordů podpořil postoj britského premiéra Tonyho Blaira. Nejjasněji to bylo zřejmé při debatě o Iráku dne 26. února 2003 (Hansard 296–7). „Mé pojetí války je takové, že není nikdy morálně ospravedlněna,“ řekl jsem tam. „Existují však doby, kdy je nutné činit toto morálně pochybené jednání v zájmu struktur, jež dovolují, aby naše hodnoty zvítězily.“ Přitom musí být dány jasné důvody. Vykázání Saddáma Husajna do patřičných mezí nelze zdůvodnit akty terorismu ani možností existence zbraní hromadného ničení v jeho rukou. „Je to spíše základní charakter jeho režimu, co mě vede k tomu, abych souhlasil s nutností utlumit jej pomocí intervence.“ Zbývá tu vysvětlit ještě řadu důležitých detailních otázek. „Ať bude učiněno cokoli, musí to být motivováno přáním, aby byl vytvořen svět pravidel, která mohou platit pro všechny lidi.“ Nakonec se ale „jednoznačně rozhoduji pro podporu stanoviska, které důsledně a statečně zaujal předseda vlády“.*

Úspěšná vojenská akce v Iráku nebyla v žádném případě závěrem veřejné diskuse o tomto tématu. V rovině, která nás zde zajímá, Jürgen Habermas (podporován Jacquesem Derridou a paralelně i dalšími filozofy z evropského kontinentu) v červnu 2003 vyzvedl otázku „obnovy Evropy“ v protikladu k USA. Načrtl obraz „jádra Evropy“, které se kupí kolem „měkkých“ hodnot Evropy a v duchu protiválečných demonstrací z 15. února 2003 tvoří druhý pól. Rousseau místo Hobbese – tak by bylo možné označit toto stanovisko v narážce na knihu Roberta Kagana „Labyrint síly a ráj slabosti“.

Diskuse se přelévala sem a tam, především v Německu. Podle mého mínění ale opominula rozhodující body. Jeden z nich je ten, že se Západ stal diferencovanějším, složitějším, než byl v dobách studené války, tedy před rokem 1989, že ale jeho jádro, totiž osvícenství uvedené do praxe, zůstalo beze změny silné a důležité. Západ a realizované osvíc-

* Zápisky obou sněmoven britského parlamentu. – Pozn. překl.

cenství však nutně znamená pospolitost USA a Evropy (a dalších zemí). Každé štěpení Západu oslabuje hodnoty osvícenství.

Jiný bod, který Habermasova diskuse opominula, vede zpět k Rousseauovi a Kantovi. Autoři, kteří chtějí postavit Evropu proti Americe, mají často zvláštní idylickou představu o tom, co Evropa ztělesňuje. Pro ně je Evropa Arkádií a Amerika hobbesovským světem války všech proti všem. Měli si důkladněji pročíst Kanta.

Immanuel Kant byl vytesán z jiného, tvrdšího dřeva než ženevští snílci o Arkádií. Kant nejenže věděl, že moc existuje, nýbrž děkoval přírodě „za neshášenlivost, za nevráživě soupeřící ješitost, za neukojitelnou touhu po majetku a také za panovačnost“. Pouze „nedružnou družností“ lidí, tedy mnohostí, a rozkolem skrze „antagonismy“, může lidstvo uniknout arkadické idyle, v níž „při úplné shodě, uskrovňování a vzájemné lásce by navěky všechny talenty zůstaly skryty ve svých zárodcích“.

My jsme kantovci. Stejně jako Kant usilujeme o občanskou – a nakonec světoobčanskou – společnost všeobecně prosazující právo, která bude vždy nedokonale a plná konfliktů, ale bude především otevřená. K ní může obnovená Evropa výrazným způsobem přispět, tak jak to Amerika opakovaně činí již více než 200 let.

Toto je citát z článku, jež jsem po rozsáhlé diskusi sepsal společně s Timothyem Gartonem Ashem a zveřejnil v liště Süddeutsche Zeitung (dne 5./6. 7. 2003). Tento článek výslovně zdůrazňuje vymoženosti procesu evropského sjednocování: spojení Evropy rozšířené od 1. května 2004; prosazení „kodaňských kritérií“ ohledně demokracie, právního státu a tržního hospodářství; stálé hledání spojení hospodářské svobody a sociální solidarity.

Tyto formulace vedou opět ke Kantovi. Je to „světoobčanský smysl“ jednat tak, že naše jednání může být považováno za princip světoobčanské společnosti prosazující obecné právo. Cesta k tomuto cíli může být dlouhá, ba dokonce cíl může být ve své úplnosti nedosažitelný, ale určuje to, co děláme a co neděláme. Ne každá dnes zastávaná verze Evropské unie a ne každá vláda ve Washingtonu takováto pravidla sleduje. Popisují však Evropu a Ameriku, jak je chceme, a tím i jejich společné záměry.

Evropa jako předvoj světového řádu, jež je třeba vytvořit společně se Spojenými státy americkými – to není žádná jednoduchá pozice, možná ani pozice schopná vytvořit většinu, ale přesto se domnívám, že má více budoucnosti než křečovitá snaha vytvořit něco na způsob

„*Spojených států evropských*“. *Toto je však jen konkretizace pozice, o níž jde v celém tomto sborníku. Lze ji dobře popsat pojmem osvícenství aplikovaného v praxi. Následující příspěvek dává tomuto pojmu obsah a smysl.*

CESTY NĚMECKA NA ZÁPAD Hlavním tématem tohoto příspěvku je jeden pojem: Západ. Vede nás hluboko do dějin Evropy a Ameriky; navíc je velmi aktuální ve světě po „11. září“, tedy po teroristických útocích 11. září 2001 na americká místa velkého symbolického významu, které celému světu jasně ukázaly zranitelnost moci, a dokonce supervelmoci. Robert Kagan považuje „11. září“ ve své pozoruhodné knize o *Labyrintu síly a ráji slabosti* za klíčový mezník ve vývoji Západu. „Nyní, když ohrožení přišlo přímo na americkou půdu a přeskočilo přitom americké spojence, se základním tématem staly mimořádné ztráty a zranitelnost Ameriky, nikoli ‚Západ‘.“ Zároveň „Evropa po studené válce objevila, že tématem již není ‚Západ‘. Pro Evropany se stala tématem ‚Evropa‘“.

Jsou to odvážná tvrzení. A i když obsahují kus pravdy, budu argumentovat, že jsou v jádru chybná. Ani myšlenka „Ameriky“, ani myšlenka „Evropy“ nemá správný smysl bez obsáhlejšího pojmu „Západu“. Já v každém případě jsem více člověkem Západu než Evropanem a zatímco někteří mí američtí přátelé tvrdí, že jsou nejdříve Američany, nemůže přesto žádná definice této identity přehlédnout, že hodnoty, jež jsou jejím základem, jsou hodnotami západními.

Toto jsou velmi osobní výroky a já se neomlouvám za to, že následující poznámky spočívají na mé vlastní intelektuální a politické cestě na Západ a tím i k řádu svobody. Je ostatně třeba podotknout, že přednáška, jež tvoří podklad tohoto příspěvku, byla přednesena ve jménu německého právníka, vydavatele a politika Gerda Buceria. Napsal jsem jeho životopis, protože mě zajímaly příkladné kvality života tohoto muže, jehož jsem znal po mnoho let. Bucerius nebyl nikdy apolitickým Němcem, ale teprve v roce 1945, na konci války, se tehdy sotva čtyřicetiletý právník dostal ke své úloze veřejné osoby. Buceriovi jako právníkovi, jež byl neposkvrněný styky s nacisty – měl za ženu židovku, jíž pomohl k emigraci a k níž se přes všechna protivenství hlásil, což vylučovalo kariéru mimo advokátní kancelář jeho otce –, daly britské okupační úřady „licenci“ k vydávání později vedoucího liberálního

týdeníku *Die Zeit*. Současně se aktivně angažoval při budování demokracie v Německu, zpočátku jako senátor v hamburské městské radě, pak od roku 1948 jako člen „předparlamentu“, Hospodářské rady, a od roku 1949 po dvanáct let jako člen německého Spolkového sněmu.

Bucerius byl svou politickou příslušností vše jiné než kmenový válečník. Po roce 1945 hledal stranu, jež by se nejspíše shodovala s jeho představami, a když vstoupil do CDU, bylo to spíše nepravděpodobné rozhodnutí jak pro něj, občanského liberála, tak i pro někoho, kdo žil ve veskrze světském, republikánském Hamburku. Jeho důvody zrcadlily velmi osobní volbu; pramenily v zásadě z jeho západních hodnot. Srovnával socialistický nacionalismus prvního poválečného vůdce sociálních demokratů Kurta Schumachera s názory Konrada Adenauera. „Nacionální muž?“ ptal se sám sebe ohledně Adenauera. „Ne. To jej odlišovalo od Schumachera. A to je právě to, proč jsem mu chtěl dát svoji důvěru.“

Bucerius podporoval rozhodným způsobem Adenauera v počátcích jeho vlády, zvláště v době pověstné Stalinovy nóty z května 1952, jež se tvářila, že nabízí jednání o německém znovusjednocení, aby tím předešla členství západního Německa v NATO. Toto byla, jak Bucerius později poznamenal, šance pro konečnou dohodu se „Západem“, jež měla rozptýlit v Německu nedůvěru, aby to raději „zkusilo s Východem“. Bucerius samozřejmě podporoval Schumanův plán, jenž vedl k založení Evropského společenství uhlí a oceli. Méně typické pro Adenauera pomocníka bylo, že současně podporoval Ludwiga Erharda a principy tržního hospodářství slovem a činem. Poslanec Bucerius se tak stal ztělesněním nového Německa s jeho liberalismem uvnitř a s jeho mezinárodní angažovaností současně v evropské i v transatlantické spolupráci, tedy v Evropském hospodářském společenství i v NATO.

Můj otec, po celý život sociální demokrat, byl v této době spíše kritickým členem své strany. Také on podporoval Erhardovu liberalizující hospodářskou politiku a později na svoji stranu veřejně zaútočil proto, že se svým hlasováním ve Spolkovém sněmu proti počátkům Evropského společenství promeškala svoji historickou šanci. Pro další generaci – pro tu moji, neboť jsem studoval v oněch počátečních letech Spolkové republiky filosofii a klasickou filologii – se pozice, kterou zastával můj otec a Bucerius, stala téměř nepopiratelnou samozřejmostí. Byla to doba, kdy se vznikající svazky vyvíjely ve svého druhu „matrjošku“: otevřeme NATO a nalezneme evropskou integraci; otevřeme

Evropské společenství a objevíme německo-francouzské přátelství; vše ale spočívá ve velkém ochranném plášti, jímž je Západ. Jednotlivé panenky sice možná do sebe nezapadají bez problémů, ale přesto dost dobře na to, aby mohly založit identitu s tváří svobody.

Byla to však také identita, jež se definovala proti identitě jiné, která nám tehdy připadala téměř stejně mocná: proti Východu. Pro mladé Němce však měla západní identita ještě hlubší význam. Padesátá léta byla dobou, kdy si mnozí z nás kladli otázku: Jak mohlo dojít k hrůzám nacismu v moderní, zdánlivě civilizované zemi? V roce 1957 jsem se prvně setkal s Fritzem Sternem, americkým historikem narozeným v Německu, jenž se mi měl stát celoživotním přítelem. Svého času doplnil svoji vynikající disertaci o *Kulturním pesimismu jako politickém nebezpečí* o vzrušující a bystrou esej pod názvem „Politické konsekvence apolitického Němce“. Jeho ústřední tezí je, že bychom pro pochopení německého vývoje neměli upřeně hledět na výstřední názory menšin, které existují všude, nýbrž máme se soustředit na hlavní proud myšlení a především upřít zrak na převládající postoje vůči modernitě. Pak bychom totiž objevili německý idealismus – Stern jej nazývá „vulgárním idealismem“ –, jehož určujícím motivem byl „resentiment vůči Západu“

Jádrem tohoto postoje byl sklon dát kultuře vyšší hodnotu, než jakou je politika. Co že řekli Goethe a Schiller v jedné ze svých společných „Xenií“? „Vytvářet z vás Němců národ je věru marné. Snažte se raději stát svobodnými lidmi.“ Člověk proti občanovi – to je součást onoho idealismu, jenž (abychom ještě jednou citovali Fritze Sterna) „skutečně poskytoval jazyk, jímž apolitický Němec znehodnocoval masovou společnost, demokracii, liberalismus, modernitu, ano všechn takzvaný dovoz ze Západu“. Od počátku první světové války se tón tohoto vymezování stával stále militantnějším. Ve jménu idealistického a nacionalistického filosofa Fichteho intelektuálové argumentovali, „že německé ideály kultury a osobnosti jsou mnohem vznešenější než sobecké, všední ideály a instituce na Západě“.

Zde není prostor, abych sledoval rozsáhlou debatu o zvláštní cestě Německa, k níž jsem sám přispěl v roce 1965 knihou *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland* („Společnost a demokracie v Německu“). Stejně jako Stern, ba dokonce s přihlédnutím k němu, jsem proti sobě postavil anglo-americkou a německou cestu k modernitě. Z toho krystalizuje něco jako definice Západu; Stern se o ní zmiňuje jakoby mimo-

chodem: „Právně garantovaná svoboda jedince, tj. jeho ochrana před jakoukoli formou veřejné zvěle, jeho osvobození od hospodářského a sociálního znevýhodnění a jeho duchovní svoboda, tedy právo zastávat odlišný názor, hovořit o něm s jinými lidmi a veřejně jej prokládat“, k tomu samozřejmě „základní kámen svobodné společnosti – právo vládnout si sám, jinými slovy vytvoření reprezentativního a parlamentního systému“.

OSVÍCENSTVÍ UŽITÉ V PRAXI V tomto bodě je na místě zmínit se o Americe, přičemž mám na mysli Ameriku Alexise de Tocqueville, Spojené státy. Na konci 50. a na počátku 60. let jsem v Americe strávil delší dobu, dva roky, pokud sečteme všechny mé návštěvy. Výsledkem byla, jako vždy, kniha, jíž jsem dal název *Osvícenství užitě v praxi (Die angewandte Aufklärung)*. Tato kniha, prvně uveřejněná v roce 1963, není v žádném případě chvalozpěvem na americký způsob života, ani na americkou demokracii. Vzpomínka na léta Eisenhowerova prezidentsví byla ještě čerstvá a s ní i vzpomínka na rizika autoritarismu, který „neokonzervativci“ našich dnů v žádném případě nevnesli do dějin liberální Ameriky jako první. Navzdory těmto omylům to tehdy vypadalo, a platí to podle mého názoru dodnes, že Amerika představuje v řadě ohledů nejčistší formu Západu. Stejně jako Spojené státy americké je i Západ výplodem 18. století. Jsou odrostlými dětmi osvícenství a nikde nebylo osvícenství bráněno duchovními překážkami a zděděnými privilegii méně než ve třinácti anglických koloniích na druhé straně Atlantiku.

Osvícenství znamená víru ve schopnosti člověka používat rozum. Slovy Immanuela Kanta je rozchodem s překážkami vzniklými vlastním zaviněním, tedy vytvořenými člověkem, na cestě k rozvoji a dospělosti. Vyznačuje se přijetím nejistoty, a tím nutností pokroku pomocí pokusu a omylu. Evropané se možná vždy přikláněli spíše k omylu, zatímco u Američanů bylo možné spolehnout se na to, že se nikdy nepřestanou snažit o něco nového. V Houdonově galerii portrétů bust velkých postav osvícenství – Diderota, Rousseaua, Voltaira – má busta Benjamina Franklina zvláštní a charakteristickou úlohu. Muž, jenž je autorem *Deklarace nezávislosti* i objevitelem hromosvodu, zastupuje proveditelnost jako onu verzi osvícenství, jíž se vyznačuje především Amerika. Zatímco Evropané si lámou hlavu, váhají a zapřísahají se

složitostí problémů, pustili se Američané již do realizace toho, co v jistém ohledu považují všichni za nutné. Výsledkem sice může být občas zmatek, ale není to nikdy pokrčení rameny spojené s ochotou přenechat neúnosné věci jim samým.

Právě toto míním názvem „osvícenství užité v praxi“ narozdíl od jeho – *sit venia verbo* – akademické varianty. Jsou tedy rozdíly mezi evropskou tradicí a její americkou odnoží. Základní hodnoty však zůstávají tytéž, ať jsou původem francouzské, anglické, skotské nebo německé a současně svým reálným charakterem americké. Slovy Karla Poppera jsou hodnotami otevřené společnosti. Jsou institucemi demokracie a tržního hospodářství. Jsou sebevědomými asociacemi občanské společnosti, jež svou vnitřní silou ohraničuje moc státu. Jsou vládou práva, jež spočívá na souhlasu, nikoli na zjevení. Jsou velkou nadějí – a v Kantově smyslu morálním imperativem – kosmopolitní společnosti, v níž jsou všichni lidé občany jednoho světa.

STŘEDNÍ EVROPA, MARS A VENUŠE Toto vše je Západ, jak jsem se jej naučil chápat. Co je ale Evropa? V prvních letech po druhé světové válce, od založení Rady Evropy přes neuskutečněné plány politické unie až po Schumanův plán a Evropské hospodářské společenství, byla odpověď jasná a jednoduchá. Bylo by možné ji vyjádřit šetrněji, ale v zásadě šlo o pokus ukončit historické omyly Německa jeho začleněním do společenství míru a společných zájmů, které současně zůstanou pevně zakotveny ve spolenectví se Západem. Tento proces měl vedlejší účinky, z nichž některé z nich byly obzvlášť žádoucí. „Zvyk spolupracovat“, který vychvaloval Andrew Shonfield v přednáškovém cyklu *Reith Lectures* o Evropě roku 1973, není možné podceňovat. Zatímco organizovaný Západ, především NATO, čas od času trpěl členy, o nichž bylo těžké říci, že zastávají západní hodnoty, jsou dějiny Evropské unie v tomto ohledu bezchybné, i když přísná zkouška ještě chybí.

Nic z výše uvedeného však nesnížilo atraktivnost Západu v jeho transatlantické složitosti; nikdo také nikdy nadobro nezničil onu „matrjošku“ politických institucí. Evropa skutečně dobrovolně přijala uvnitř těchto institucí vojenskou hegemonii Ameriky, i když se Evropané občas vzrušují kvůli řízeným střelám s plochou dráhou letu a podobně. Zvláště Němci věděli, že Berlín byl bezpečný tak dlouho, dokud byli

Američané ochotni jej bránit. Když byla zahájena východní politika, snažil se Willy Brandt jako spolkový kancléř všemi silami, aby neztratil podporu Spojených států. Ve vnitropolitických diskusích byli drsně odmítnuti všichni ti, kteří si zahrávali s myšlenkou návratu Německa k „povolání na Východě“ a snažili se dát nové politice „změny na základě přibližování“ protizápadní ráz.

Pak přišel rok 1989. Navzdory „11. září“ a jedné či dvěma klíčovým událostem, jako byl rok 1968, považuji revoluci v Evropě, která znamenala konec komunismu, za druhý velký předěl svého života – po tom prvním, jímž byl konec nacismu v roce 1945. Rok 1989 měl navíc velký význam pro otázky položené v těchto úvahách. Nikdo to nevyjádřil jasněji než nepřekonaný kronikář těchto událostí Timothy Garton Ash. „Existuje střední Evropa?“ ptal se v jednom ze svých stěžejních děl. Jistě již neleží tam, kam byla kdysi *Mitteleuropa* umístována německými nacionalisty, jako byl Friedrich Naumann, tedy do srdce Německa. I sjednocené Německo zůstalo součástí Západu; je velkou zásluhou spolkového kancléře Kohla, že v rozhodujících rozhovorech s Gorbačovem trval na tom, že tato vazba byla jak institucionálně, tak s ohledem na společné základní hodnoty pevně zakotvena. Po nějaký čas popisovali Poláci rádi svoji zemi jako střední Evropu, aby tak vyznačili hranici k oné východní Evropě, k níž náležet nechtěli. (Polsko vyjádřilo symbolicky tento postoj již o mnoho let předtím – v okamžiku, kdy opustilo východoevropské časové pásmo a převzalo středoevropské, s dvouhodinovým rozdílem oproti sousednímu Sovětskému svazu.) Od té doby se střední Evropa posunula dále na východ, a to do té míry, že Timothy Garton Ash, když psal dvacet let po prvním díle o střední Evropě dílo druhé s názvem „Kde je střední Evropa nyní?“, zjistil, že myšlenka již není téměř uchopitelná a v každém případě nemá geopolitickou realitu. Polsko, klíčová země postkomunistického světa, se rozhodným způsobem stalo Západem, s občas matoucím, ale velmi žádoucím důsledkem, že Německo nyní zcela ztratilo svoji východní opci. Pokud dnes Němci hledí na Východ, pak tam nalézají země, které jsou spíše západnější než oni sami. Rozšíření Evropské unie tedy v žádném případě nepřesune váhu Evropy do méně západnější polohy; v jistém smyslu platí dokonce opak, jak ukázal „Dopis osmi“ k tematice Ameriky a Iráku. Evropa byla vždy západní, ale nová Evropa těch, kteří k Evropské unii přistoupili až později, se představuje jako západní uvědoměleji, než je tomu v zemích, které byly její součástí od počátku.

Současně měla revoluce z roku 1989 na Západ paradoxní vliv. Tím, že podrobila zkoušce sílu svých hodnot, oslabilo svoji institucionální realitu. Kniha *Konec dějin a poslední člověk* Francise Fukuyamy je scestná ve vícero ohledech. Studená válka dějiny spíše pozdržela, a tak mohly teprve po jejím konci s procesem globalizace znovu začít. Když spor mezi Východem a Západem brzy po roce 1989 skončil, zhroutil se starý Východ téměř tak náhle jako později režim Saddáma Husajna v Iráku. Dokonce i Rusko se připojilo k Západu a nechalo tak za sebou nejen komunismus sovětské doby a jeho carské předchůdce, nýbrž i Solženicynův romantismus slovanské duše. Tím už pro NATO neexistoval žádný nepřítel; proto se také rychle rozšířilo k nepoznání. Poddajnější instituce jako Rada Evropy učinily totéž. „Matrjoška“ se stala spíše dutou hračkou. Poté, co ji téměř opustila figura NATO a německo-francouzské přátelství se začalo hroutit, pohybovala se Evropská unie spíše nejistě ve slupce Západu. Kam má tohle všechno vést? Co především znamenají nové okolnosti, pokud i nadále věříme v hodnoty Západu, ve svobodu a v instituce, které vyplývají z osvícenského světového názoru?

Dva současní autoři poskytli na tuto otázku konstruktivní a přinejmenším osvětlující odpovědi: Robert Kagan a Timothy Garton Ash. (I pár dalších přispělo drobnou měrou k této debatě, mimo jiné několik profesorů filosofie ve Francii, Itálii a Německu; ne všem se přitom podařilo uchránit se před nedobrovolným absurdním humorem.) Kagan kupodivu z německého vydání své knihy o *Labyrintu síly a ráji slabosti* vymazal nejčastěji citovanou formulaci: „Američané jsou z Marsu, Evropané jsou z Venuše.“ Jeho klíčovou tezí však zůstává, že Západ je nyní rozštěpen na ty, kteří si užívají luxusu života ve stínu moci, tedy Evropany, a na druhé straně na ty, kteří vědí, že hodnoty k jejich obraně občas vyžadují sílu, a to i na odlehlých místech, o nichž víme jen málo, tedy Američany. Kaganova obhajoba „pochopení jisté míry čehosi společného“ bledne před závěry, jako je tento: „Spojené státy se někdy musejí řídit pravidly hobbesovského světa, třebaže přitom porušují postmoderní normy Evropy.“ Garton Ash zapřisahal Ameriku, aby uznala, že má stejně jako dříve s Evropou společné zájmy a že je Evropa veskrze schopna přispívat k jejich aktivní obraně. Jeho projektem je silněji sjednocená Evropa, jež by společně se Spojenými státy uchopila velká témata současného světa, počínaje dlouhodobým řešením situace na Blízkém východě.

Všechny konstruktivní myšlenky, zvláště ty pocházející od Timotyhya Gartona Ashe, jsou vítány, ale překážky na cestě k jejich uskutečnění jsou stále obrovské. Částečně jsou nad síly Evropanů nebo – jak se zdá – dokonce i Američanů. Mír a blahobyt na Blízkém východě – a to znamená v první řadě v Izraeli a v Palestině – jsou žádoucím cílem; pokud by ho bylo dosaženo, mělo by to dalekosáhlé důsledky, avšak realistické řešení, jež by mohlo vést k cíli, ještě nalezeno nebylo. Částečně však jde o překážky, které jsme vytvořili my sami, jež opravdu existují minimálně stejnou měrou v našich hlavách jako v okolnostech kolem nás. Evropa (tu totiž myslím, když říkám „my“) musí nově promyslet, co je jejím smyslem a cílem, pokud má obstát ve svém poslání působit jako síla podporující kosmopolitní řád svobody.

TVRDÁ SÍLA, MĚKKÁ SÍLA Tím předjímám závěr, k němuž tato analýza vede. Souvisí s identitou nové Evropy, čímž mám na mysli celou Evropu v její nové podobě po roce 1989 a po „11. září“. Již po nějakou dobu je těžké dát odpověď na otázku *finalités européennes*. Toto je řeč Evropského konventu a ani pro jeho členy nebylo lehké dát jí obsah. Proč Evropa? Proč především má být unie demokratických zemí Evropy stále těsnější? Odpovědi poválečné doby, že je nutné začlenit Německo a udržet mír, byly historickým vývojem překonány. Hospodářských cílů podporujících a udržujících růst společným a nakonec jednotným vnitřním trhem již bylo alepoň v zásadě dosaženo. Zatímco mnohé je ještě nutné učinit, neexistují v tomto ohledu žádné zásadně nové cíle, jež by bylo nutné definovat. Jacques Delors – možná nejvýznamnější stoupenec federalizované Evropy po křesťanských demokratech poválečné doby, Konradu Adenauerovi, Alcide de Gasperi a Robertu Schumanovi – dosáhl toho, co zamýšlel.

Vznikající vakuum pro stanovení cílů bylo ve stále větší míře zaplňováno překvapivým a podle mého mínění nešťastným objevením nového nepřítele v podobě Spojených států amerických. Stále více evropských politiků a občanů chce Evropu ne-li přímo stavět proti Spojeným státům, pak alespoň ji budovat tak, aby byla schopná vhodit na váhu své vlastní závaží, aby vyvážila hegemonii Ameriky. Dokonce euro považují někteří lidé za protiváhu dolaru. Mnoho se hovoří o údajné nutnosti ochraňovat a rozvíjet „evropský sociální model“ proti zásahům neoliberalní politiky, kterou vytvořili chicagští ekonomové a svoji podobu

získala ve „Washingtonském konsensu“. V nejnovější době vedlo populární, a přesto nejasné hledání společné evropské zahraniční a obranné politiky některé politiky k tomu, že začali snít o multipolárním světě, v němž by Evropa hrála nezávislou úlohu jako jeden z mocenských pólů. Dokonce objev z doby války v Iráku, že zájmy Evropanů jsou rozdílné, tyto naděje neoslabil, zejména když mnozí věří, že rozdělení Evropy bylo záměrným cílem americké politiky.

Podle mého přesvědčení Evropa, jež by se chápala jako protipól Spojeným státům, nikdy není s to vzniknout, ba co více: nikdy by ani vzniknout neměla. Především je takováto Evropa jednoduše nereálná. Alespoň pokud se týče „tvrdé síly“, neexistuje jakýkoli náznak pro to, že by se Evropa chtěla Americe vyrovnat. I kdyby se vojenské rozpočty evropských zemí výrazně zvýšily (což je nepravděpodobné), byl by výsledek skromný měřeno silou amerického vojenského aparátu. Navíc by takzvaný ministr zahraničí pro Evropu ještě neznamenal, že skutečně existuje společná zahraniční politika. Francie a Spojené království se nevzdají svého veta v OSN; a dříve než se všichni Evropané shodnou na společné politice, rozhodnou za ně jednostranně ti členové, kteří zastávají zvláštní zájmy. Británie a Falklandské ostrovy, Francie a frankofonní Afrika a ve skutečnosti i Německo a jeho sjednocení jsou jen ty nejnápadnější případy.

Ještě důležitější však je, že by bylo nejen nežádoucí, nýbrž odporovalo by zájmům Evropanů, kdyby se Západ v mezinárodní politice rozdělil. Ve volbě politických metod patrně jsou mezi západními zeměmi rozdíly, a tyto rozdíly budou zřejmě existovat vždy. Kagan má možná i pravdu, když tvrdí, že některé tyto rozdíly spočívají v poměrně slabší pozici Evropy v otázkách tvrdé síly. To povzbudí Evropany k tomu, aby pevněji trvali na „hospodářské a měkké síle“, na „mezinárodním právu a na mezinárodních institucích“, a vůbec na „mezinárodních pravidlech chování dohodnutých ve vzájemné shodě“. Ale nic z toho nemůže odvést pozornost od společného zájmu na obraně liberálního řádu proti všem agresorům; ba co více: na rozšiřování jeho principů ve zbylém světě. Čím je Západ roztržštěnější, tím se stává zranitelnějším, a pokud se sám rozdělí, pak se vzdal jádra své síly.

Od té doby, kdy podle Josepha Nyeho rozlišujeme mezi „tvrdou“ a „měkkou silou“, hovořili nejen američtí kritikové jako Kagan, nýbrž i Evropané sami rádi o „měkké“ síle Evropy. Někteří si tuto myšlenku tak oblíbili, že mohou údajně předpovídat „úpadek americké síly“ tváří

v tvář „měkké síle“ Evropy. Je třeba se nejen ptát, co přesně má tato formulace znamenat, nýbrž především, do jaké míry je pravdivá. Hospodářská síla není často ničím více než statistickou fikcí. Hrubé národní produkty jednotlivých zemí se sčítají, zatímco moc spočívá v rukou podniků, které – pokud mají vůbec nějakou národnost – jsou alespoň zčásti americké. Navíc je Amerika nadále magnetem pro ostatní svět. Dokonce i potenciální teroristé by možná přistoupili místo své sebevražedné kariéry na život ve Spojených státech, pokud by získali přístěhovalecké vízum; v každém případě sní pravděpodobně větší část lidstva občas o tom, stát se Američany. Důvodem je svůdnost osvícenství užitého v praxi, liberálního řádu, jenž povzbuzuje iniciativu jednotlivce v klimatu otevřených šancí.

LIBERÁLNÍ ŘÁD Pokud se vrátíme k evropským *finalités*, přivádí nás to k Západu a k tomu, co Timothy Garton Ash nazývá „liberálním řádem“. V Evropě nejde o nějakou neurčitou představu o sjednocování. Evropa by spíše zničila svoji oprávněně vychvalovanou pestrost, pokud by vytváření stále těsnější unie zašlo příliš daleko. V Evropě jde o udržení západních hodnot a s nimi o řád svobody v rámci vlastních, naštěstí vždy širě vyznačených hranic a dále o podporu těchto hodnot v jiných částech světa. Takzvaná „Kodaňská kritéria“, která upřesňují některé institucionální předpoklady liberálního řádu, byla pomocným vodítkem novým kandidátům o členství v Evropské unii a představila Evropu z její nejlepší stránky. S nutným přizpůsobením se jiným kulturním tradicím jsou principy, jež jsou základem těchto kritérií, použitelné všude. Tak třeba vláda práva musí být vládou světského práva, které stanoví a mění lid, nikoli zjevením proklamovaným velekněžími nějakého vyznání. Kulturní relativismus, který se dnes šíří, je znakem oslabené důvěry v hodnoty liberálního řádu.

Toto je jeden z mnoha důvodů, proč je tak důležité připomínat, že hodnoty, o něž tu jde, jsou více než evropské. Jsou to hodnoty západní a spojují tak Evropu, Spojené státy a důležité země v jiných částech světa. V jistém smyslu se OECD, Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj, stala nejhodnověrnějším institucionálním zastáncem zmiňovaných hodnot alespoň ve vlastním omezeném rozsahu úkolů. OECD zahrnuje ve stejné míře Japonsko, Austrálii, Kanadu a latinskoamerické země. Nebylo by možná smysluplné vytvořit nějakou OPCD,

Oorganizaci pro politickou spolupráci a rozvoj, a pomoci tak rozšiřovat a ochraňovat řád svobody všude ve světě?

Teze, jež je podkladem pro tyto úvahy, mě přivádí zpět k osvícenství a zvláště k Immanuelu Kantovi. Kagan si tropí posměch z „kantovského světa věčného míru“. Kdyby se byl seznámil nejen s názvem Kantova malého spisku *K věčnému míru*, pak by mu bylo jasné, že Kant byl vším jiným než advokátem Arkádie. Kant si naopak v jiném malém spisku, v *Ideji všeobecných dějin ve světoobčanském smyslu*, sám tropí žerty z těch, kteří sní o takové Arkádii, v níž jejich existence nemá větší hodnotu, než je hodnota jejich ovcí. Konflikt, neboli Kantovými slovy „antagonismus“, je s ohledem na „nedružnou družnost“ lidí dán ve všech společnostech, ba co více: je pramenem pokroku. Na vzdáleném konci vývoje by takovýto pokrok mohl vést k mezinárodnímu řádu živé konkurence a konfliktu při dodržování pravidel práva. Do té doby však musíme urazit dlouhou cestu; možná tohoto cíle nedosáhneme nikdy. Mezitím však musíme jednat tak, aby pravidla našeho jednání bylo možné chápat jako princip kosmopolitního řádu. Nic, co děláme, nesmí cestě k tomuto cíli bránit, nebo ho byť jen ztěžovat; vše, co děláme, musí cestu k zákonnému a liberálnímu řádu ve vlastní zemi a ve světě v zásadě připravovat.

O to jde podle mého názoru v institucionalizované Evropě. Evropská unie (nebo ať je její název jakýkoli) získává svoji sílu a svůj smysl z toho, že je krokem správným směrem. Stejně jako Spojené státy, a proto společně s nimi, ukazuje cestu k širšímu, nakonec všeobecnému přijímání určitých hodnot. Pokud slovo „západní“ nemáme rádi, můžeme je stejně dobře popsat jako hodnoty liberálního řádu, ačkoli svoji cestu začaly jako hodnoty Západu. Ospravedlňují intervence v jiných částech světa, kde těmito hodnotami systematicky opovrhují? Domnívám se, že ano, ačkoli i zde je nutné stanovit pravidla, jež by řídila a omezovala naše jednání. V každém případě nadešel čas hájit znovu hodnoty tohoto řádu. Možná potřebujeme nový Západ jako rámec pro angažované sledování společných projektů míru a blahobytu ve svobodě. Ať starý nebo nový, pro osvícenský svět zůstává liberální řád Západu pramenem identity.

DOSLOV

Kniha s původním názvem *Znovu započaté dějiny* s podtitulem *Od pádu Zdi k válce v Iráku*, přesněji řečeno uspořádaný a dodatečně sce- lený soubor statí vzniklých v průběhu zhruba jednoho desetiletí, který zde nakladatelství Vyšehrad předkládá českému čtenáři, je zatím před- poslední vydanou knihou v dlouhé řadě titulů významného německo- britského myslitele Ralfa Dahrendorfa. Byla zahájena v roce 1957 pub- likací nadmíru úspěšné sociologické studie *Homo sociologicus* (tj. „Člověk sociologický“) osmadvacetiletého autora, opatřené podtitulem *Pokus o dějiny, stanovení významu a kritiku kategorie sociální role*. Pří- bližně sedmdesátistránková brožura od té doby vyšla jen německy se- dmnáctkrát, to znamená za padesát let průměrně každé tři roky další vy- dání, jen občas inovované změněnou předmluvou, v níž se Dahrendorf dost úspěšně vyrovnává se svými kritiky. Podobná trvalost teoretické hodnoty a badatelské relevance jeho výkladů nás staví před otázku, do jaké míry lze v této souvislosti hovořit o „klasické sociologické práci“, když se jedná o text, jehož aktuálnost stále přetrvává, a také před otázku, co vlastně znamená kontinuita intelektuálního působení a teore- tické výtěžnosti v diskontinuitě historických a politických událostí. A samozřejmě i před otázku zhodnocení významu celku Dahrendorfova díla samotného.

Ralf Dahrendorf je v mnohém intelektuální „pendler“ (máme-li použít nepřilíš pěkný a také ne zcela přesný český výraz pro německé *Grenzgänger*, jak se Dahrendorf rád označuje sám, aby jediným slovem vyjádřil svou pozici mezi politologií a politikou i mezi vědou a publi- cistikou, svou otevřenost světu a problémům bez ohledu na doktríny všeho druhu, a také snahu řešit problémy na transnacionální a transdis- ciplinární úrovni.

Podobná ochota překračovat hranice je vlastní i jeho životu. Ralf Gustav Dahrendorf se narodil 1. května 1929 v Hamburku jako syn odboráře a říšského poslance za Sociálně demokratickou stranu. V letech 1944/45 byl zatčen a vyslýchán gestapem kvůli členství ve středoškolské protinacistické skupině. Po válce studoval filosofii a klasickou filologii na univerzitě rodného města a tam také promoval prací o Karlu Marxovi. Druhá promoce na oboru sociologie následovala roku 1957 na v té době už proslulé a jedinečné *London School of Economics and Political Science*, a z téhož roku je i habilitace na Sárské univerzitě v Saarbrückenu. Jako profesor sociologie působil Ralf Dahrendorf v Hamburku, Tübingen a Kostnici, jejíž univerzitu v roce 1969 spoluzakládal. Byl rektorem své londýnské *alma mater* (1976–1984) a pak i *Saint Anthony College* v Oxfordu (1987–1997), v letech 1991–1997 byl na Oxfordské univerzitě prorektorem. Britské občanství přijal v roce 1988. Jako hostující profesor působil na řadě světových akademických institucí (například 1986/87 na prestižní *Russel Sage Foundation* v New Yorku), je členem a byl předsedou mnoha německých, britských i mezinárodních vědeckých společností a nadací, za svou práci obdržel mnoho cen (mimo jiné za nejlépe napsanou vědeckou prózu) a čestných doktorátů. V roce 1993 byl královnou Alžbětou II. povýšen do šlechtického stavu a sám si zvolil – což je zvyklostí – titul *Baron Dahrendorf of Clare Market in the City of Westminster*, aby tak lehkým dvojsmyslem vyjádřil svou přináležitost k místu i duchu *London School of Economics and Political Science*, ležící ve Westminsteru vedle náměstí *St. Clare Market*).

Ačkoli po válce se na poměrně dlouhou dobu stal členem německé Sociálně demokratické strany (1947–1960) a krátce působil ve spíše levicově orientovaném Svazu německého studentstva, tehdy vedeným pozdějším německým kancléřem Helmutem Schmidtem, je Ralf Dahrendorf známý především jako intelektuální průkopník a teoretik moderního liberalismu, někdy se dokonce říká: průkopník „liberalismu s lidskou tváří“.

Do praktické politiky vstoupil na regionální a poté i na zemské kandidátce německých Svobodných demokratů (členem liberální strany byl v letech 1968–1988) a koncem 60. let se výrazně spolupodílel na změně jejich politického programu a sociální orientace. V roce 1970 působil v první koaliční vládě Willyho Brandta jako státní sekretář na ministerstvu zahraničí, odkud záhy přešel do Bruselu jako komisař pro

mezinárodní vztahy a mezinárodní obchod Evropského společenství. V roce 1974 se vrátil k vědecké práci a vysokoškolské výuce.

I když některé ideové i teoretické předpoklady svého pojetí společnosti a politiky Dahrendorf krátce vysvětluje v úvodu k jednotlivým částem své knihy o novém začátku dějin v proměnách světa mezi pádem berlínské zdi a válkou v Iráku, stojí za to, aby se v předmluvě k jejímu českému překladu přece jen připomenula jejich základnější podoba a hlavně obecnější souvislosti jeho myšlení.

Z tohoto hlediska je možné předkládanou knihu číst nejen – jak se může zdát na první pohled – jako polemiku se slavnou tezí Francise Fukuyamy z konce osmdesátých let minulého století o *konci dějin*, které svůj konečný smysl údajně našly ve vítězství parlamentní demokracie a tržní ekonomiky nad ideologicko-politickým autoritářstvím a hospodářským plánováním socialistického systému, ve vítězství, po kterém – podle Fukuyamy – už bude následovat jen zdokonalování stávajícího a jeho případné opravy. Dahrendorf má totiž k Fukuyamovi blíže, než jak to vypadá na první pohled: sdílí s ním především přesvědčení, že k liberální demokracii neexistuje žádná alternativa. Odmítá to však vidět jako potvrzení nějaké historické substance a jako definitivní stav, nýbrž chápe to jako permanentní úkol, jako stálý boj o jeho splnění.

Dahrendorfa přitom tolik nezajímá možná interpretace Fukuyamy jako hlasatele vymaňování podmínek lidství z jejich fatální historicity, a sice ve prospěch nadčasové platnosti obou základních strukturních předpokladů moderního života (tj. právě parlamentní demokracie a tržní ekonomiky), jako spíše samotný historický fakt pádu komunismu a zhroutení světa rozdvojeného na Východ a Západ, a zejména jej zajímají nové politické, sociální a ekonomické důsledky, před které jsme tím byli postaveni. Kontinuity vývoje se přitom Dahrendorfovi nezdají být tak důležité jako potřeba vytvořit nové koordináty prostoru budoucnosti a vznik nové kvality otevřenosti dějin, jejichž pozitivní možnosti se zdají být stejně reálné jako jejich ohrožení. V takto pojatém novém začátku se pak třeba globalizace světa může stát nejen nutnou, ale vlastně i přirozenou.

Dahrendorfovu knihu (v níž jsou přechody mezi politickou teorií, sociologickým pozorováním, zahraničněpolitickou analýzou a univerzálně historickou reflexí umožněny zaváděním pojmů jako „veřejné ctnosti“, „nová nerovnost“, „tvůřivý chaos občanské společnosti“, „autoritářské pokušení“, „touha po entropii“ a doprovázeny tezemi jako

„zakotvení demokracie v liberálním řádu za nadvlády práva“, „lokální podoba globálních problémů“, „nutné ztroskotání všech revolucí“, „aktualita společných hodnot“ atp.) je ale nakonec možné číst také jako v konkrétní historicko-politické látce zakotvený úvod do Dahrendorfova myšlení a konec konců i jako zkoušku platnosti jeho základních přesvědčení, k nimž se Dahrendorf s ohledem na historické proměny politiky a společnosti opakovaně a vždy na nové úrovni vrací.

Původním a výchozím principem jeho myšlení je zvláštní chápání vztahu mezi *sociálním jednáním* individuí a mezi *organizací společnosti*. Dahrendorf pojem společnosti nezakládá antropologicky, jen s ohledem na dodatečnou stabilizaci a následnou institucionalizaci úspěšných jednání a chtění jednotlivců (třeba, jak by se od liberála dalo očekávat, prostřednictvím teze o „neviditelné ruce trhu“), ale ani pouze makrosociologicky, z předpokladu esenciálně nadřazeného celku, který jednání individuí svými normami, očekáváními a hodnotami nejen orientuje, ale také iniciuje, přímo řídí a svazuje, a který tak vstupuje mezi autonomní individuum a jeho životní prostředí.

Jinak řečeno: na jedné straně jsou naše individuální jednání autonomní, orientují se na konkrétně stanovené osobní cíle, jež jsou dosahovány svobodně zvolenými prostředky a spojeny s riziky neúspěchu; a zároveň jsou tato jednání vždy vystavena určitým očekáváním (pravidlům) společnosti, a tím, že se tato očekávání naplňují, se celek společnosti udržuje a reprodukuje.

Dahrendorfovo pojetí společnosti je tedy vztahové a zprostředkující, a proto i do značné míry formální, společnost je mu jen pletivem vztahů, potřeb, zájmů a pravidel, často protikladných, někdy neutrálních a jindy se navzájem posilujících; autonomie individuí a obecná svoboda v nich nutně hrají stejně velkou roli jako zákony, normy a hodnoty, protože to vše zaručuje pestrost projevů života, a zejména protože jen jejich vzájemnost drží společnost otevřenou změně, a tedy i budoucnosti.

Co to konkrétně znamená, je možné ukazovat na Dahrendorfové pojetí *sociální role*. Pro porozumění sociálnímu jednání jednotlivce údajně není primárně důležitá pouze jeho individualita (jeho schopnosti, nadání, dovednosti, vzdělání atp.), ale ani jen jeho příslušnost ke skupině (rodině, třídě, národu atp.), a dokonce to nejsou ani jeho autonomní cíle, podle nichž orientuje svoje jednání a nakonec i celý život; důležité je sociální postavení člověka, jeho *status*, přesněji řečeno: kon-

krétní sociální, kulturní, ekonomické a politické *pozice*, jež v síti společnosti zaujímá, ať už se k nim vypracoval sám, anebo je získal jinak. Ke každé *pozici* patří totiž určitá *role*, zvláštní způsob chování a forma projevu, každá pozice ve společnosti je spojována s určitými očekáváními, nároky a požadavky, i když jejich závaznost nemusí být vždy stejná. Pro sociologický pohled se tak každý člověk stává nositelem různých (a v empirickém výzkumu operacionalizovatelných) sociálních rolí, čili *člověkem sociologickým*, podobně jako je v ekonomické vědě viděn jen jako *homo oeconomicus*.

Společnost je zde vlastně metaforicky viděna jako jeviště, na kterém vystupujeme v různých rolích, (třeba otce či matky v rodině, voliče nebo voličky v politice, konzumenta v kultuře, prodavačky v supermarketu či učitelky v povolání, vlastence v diskusi s cizinci atp.), přičemž ovšem očekávání, která na nás společnost při „hře“ těchto rolí klade, nejsou fatální. Dahrendorf rozlišuje mezi rolí (většinou zvnějšku) *připisovanou* a mezi rolí *získanou*, přičemž obě mohou být právě tak svobodně zvoleny nebo vzniklé v určité sociální konstelaci, jako na druhé straně mohou být konkrétním prostředím vnuceny, přičemž pro každou z nich je odlišné nejen to, co musíme, co můžeme a co smíme, ale také způsob, jak tyto role „hrajeme“ (dobře či špatně, věrně či tvořivě atp.).

Morální a filosofické problémy, které tato perspektiva otevírá, souvisí jednak s otázkou, do jaké míry vědecké konstrukty (jako *homo sociologicus*) popisují jednání a rozhodování skutečných lidí v konkrétních situacích, dále s otázkou vztahu soukromého a veřejného, a v neposlední řadě také s otázkou, která byla důležitá pro Dahrendorfovy americké předchůdce, do jaké míry je člověka možné chápat jen jako agregát jeho rolí a tak poukazovat na obecnější sociální a kulturní proces odosobnění („odcizení“ a ztráty autentičnosti) člověka v moderní společnosti.

Dahrendorf naopak své pojetí sociální role spojil s představou autonomie člověka a nutné celkové svobody ve společnosti jako předpokladu pro jeho *volby* a jako prostoru jeho *jednání*, tedy vlastně s požadavkem rovnováhy mezi autonomií jednotlivce a jeho sociálními rolemi; k přijetí role – máme-li se vrátit k metafoře divadle – by totiž měla patřit také možnost individuálního způsobu jejího utváření, jejího osobního „výkladu“. Niterné mravní přesvědčení se zde může přirozeně dostávat do napětí s pocitem zodpovědnosti, riziko s potřebou jistoty, zaujatost s objektivitou atp.

Vedle toho je třeba (za druhé) upozornit na Dahrendorfovo „konfliktualistické“ pojetí společnosti, kultury a politiky, které je s oním základajícím pojetím vztahu jednaní a společnosti spojeno, na jeho přesvědčení, že sociální *konflikt*, kulturní rozpor a politický boj jsou jejich základní hybnou silou, protože právě v nich se plně projevuje důraz a odlišnost nejrůznějších lidských zájmů a potřeb, jakož i lidských iluzí a očekávání. Každá společnost je z tohoto hlediska jen *bojem možností a o možnosti lidského života*. Konflikty, které jí hýbou, jsou založeny v povaze *stávající sociální struktury*, která *vždy zároveň vytváří prvky pro svou proměnu nebo i své překonání*. Většinou vznikají jednostranným rozvíjením jejích skrytých nebo i zřejmých složek. Sociální konflikt a sociální změna spolu nejtěsněji souvisí, je ale důležité, aby konflikty vedly společnost kupředu, místo aby ji rozkládaly.

Pro tuto perspektivu je tedy struktura moderní společnosti nejen integrovaným, ale zároveň, nebo dokonce především rozporným (*dichotomickým*) celkem; jak Dahrendorf opakovaně zdůrazňuje: *zvláštním patologickým případem sociálního života nejsou konflikt a změna, nýbrž nehybnost a řád*.

Své noetické a metodologické pojetí sociálního konfliktu Dahrendorf budoval především v distanci od pojetí „decizionistických“, směřujících k autoritářství a totalitarismu a usilujících organizovat společnost a politiku jen prostřednictvím definice nepřítel (například třídního nebo rasového). Dahrendorf ovšem nepřistoupil ani na perspektivu „konsenzualistickou“, pracující s představou sociální dohody (konsensu) různých vrstev a skupin, což pro něj reprezentovala pojetí strukturálně systémová, zejména pak *konsenzuální teorie sociální integrace* Talcotta Parsonse, spočívající na předpokladu stability, rovnováhy, funkčnosti a normativity. Něco takového bylo pro Dahrendorfa spíše jen programové, případně ideologické než realistické, jen *artikulací funkčních podmínek utopického sociálního systému*.

Jak lze číst v Dahrendorfově knize *Moderní sociální konflikt. Esej o politice svobody* z roku 1988 (její slovenský překlad vyšel v roce 1991), v moderní západní společnosti se zřídlem podobných sociálních konfliktů a politických bojů mohou stávat hospodářská recese, kulturní pesimismus, rostoucí sociální nebo etnické napětí, vzestup nových sociálních vrstev (ať už v důsledku proměn technologií nebo biologického stárnutí) atp., a v poslední době nepochybně také problematika ekologická (globální oteplování). Nelze je ani přehlížet ani jen popírat,

ale naopak: je třeba odhalovat jejich příčiny, zkoumat jejich proměny a především se je snažit řešit, a to pokud možno bez ohledu na dílčí politické (nebo jen lobbistické) zájmy, případně na ideologická přesvědčení.

Elementární a dlouhodobě působící základnou podobných rozporů je pro Dahrendorfa *moderní sociální konflikt*, ať už má podobu rozporu mezi protivníky stejné úrovně, mezi nerovnoměrně silnými stranami, mezi příslušným celkem a jeho částmi nebo mezi stejně relevantními stanovisky. Jakkoli se v průběhu doby projevy moderního sociálního konfliktu proměňují, nakonec vždy vystoupí na povrch jako stále obnovované napětí mezi *stranami nabídky* (Angebotsparteien), zdůrazňujícími ekonomický růst, zmnžování statků a služeb, zvyšování jejich kvality a rozmanitosti, a mezi *stranami nároku* (Anrechtsparteien), prosazujícími politická opatření pro instalaci obecných zájmů a sociálních práv, a také přerozdělování statků. Nejde tedy o neustálou reprodukci boje vykořisťovaných a vykořisťovatelů, jak si myslel Karl Marx a jeho stoupenci, boje předem rozhodnutého vnitřními zákonitostmi dějin a cílem jejich směřování, ani o jednoduché napětí mezi bohatstvím a chudobou, schopnostmi a neschopností, výkonem a nárokem, ale o základnější konflikt mezi potřebou dynamického rozvoje na jedné straně, a potřebou sociální a kulturní stabilizace změn, které rozvoj přináší, na straně druhé. V situaci ekonomické *globalizace* (kumulace vlastnictví a koncentrace výroby, zrychlený pohyb statků a změny vlastnictví, mobilita osob v životním prostoru a nerovnoměrný růst blahobytu, požadavky na flexibilitu zaměstnanců a znejišťování jejich tradičního postavení, sociálních jistot i životních perspektiv, ústup sociálního státu a oslabování státu národního atp.) na jedné straně, a obecnějších *modernizačních procesů* (role vědeckého poznání a technických inovací, rozšiřování sféry služeb, růst významu vzdělanosti a teoretické reflexe, pohyb informací a procesy sekularizace, rozklad tradičních forem života a pluralizace hodnot, demokratizace diskuse a komunikace, zrychlování sociálních procesů atp.) na straně druhé. Někomu se pak může zdát, že historické, sociální a politické změny probíhají rychleji, než jaké existují prostředky, aby se tyto změny institucionalizovaly, kulturně stabilizovaly a sociálně neutralizovaly.

V současném globalizujícím se světě, *vzhledem k novému hospodářskému a politickému vývoji*, začínají být demokracie a svoboda podle Dahrendorfa ohrožovány novým způsobem, jejich krize dostává podobu

krize kontroly a legitimacy. Údajně se tak dostáváme do *postdemokratického období*, dlouhodobě charakterizovaného krizí národních států, které byly zděděným existenciálním rámcem demokracie. To je způsobeno zásadně *desinteresovaným a apatickým obyvatelstvem, oslabením významu a kontrolních funkcí parlamentů*, jakož i vzestupnou konkurencí nevládních organizací.

Dahrendorfovi ovšem nešlo a nejde o nějaké ideologicky jednoduché a doktrinální odmítnutí těchto a podobných problémů. Jsou podle něj zakotveny hlouběji v povaze moderních společností, a přístup k nim není možný jen přes formální kultivaci politického boje a přestavbou způsobů dosahování sociální dohody (*konsensu*) různých vrstev skupin, jakkoli i to je nadmíru důležité. Řešení sociálních konfliktů pro něj není nikdy definitivní, stejně jako není možné zastavit pokrok a vývoj, vždyť zastavit nejde dokonce ani střídání politických stran u moci; konflikty se proměňují, obnovují a cirkulují nejrůznějšími způsoby. Vyrovnat se s nimi, analyzovat jejich důvody a porozumět potřebám, ze kterých vyrůstají, to pro Dahrendorfa vždy znamenalo nejen obohacení vědění o společnosti, ale i možnost je takříkajíc domestikovat v širším procesu lidského usilování o svobodu.

Jestliže Dahrendorf konstatuje, že to, co je *správné, je nejisté* a že nikdo *nemůže vědět, co je pro něho a pro ostatní dobré*, a že to jediné, co je možné, je *institucionální zajištění otevřenosti politického systému pro stále nová řešení*, tak to pro něho znamená, že se tímto způsobem zároveň vytváří předpoklady pro *zajištění co největšího štěstí pro co největší počet lidí*.

Takovéto pojetí, ve kterém je společnost nahlížena jen jako do budoucnosti otevřený prostor mezi individuem a státem, jako prostor přepřňovaný změnami zájmů a potřeb a z nich rostoucími konflikty nejrůznějších skupin, vrstev a tříd, klade podle Dahrendorfa zvláštní nároky na *demokracii* a *svobodu*. Ty představují druhý a třetí z Dahrendorfových klíčových pojmů chápání společnosti a politiky, jejich pravidel, jejich výkonů a jejich organizace, a také jejich vývoje a proměn. Svoboda je mu nejen individuálním statkem, ale také, nebo dokonce především *sociálním vztahem*, ba dokonce systémotvorným principem, který se orientuje na udržování podmínek své vlastní budoucnosti. Což v ideálním smyslu znamená: musí sebe samu vyvažovat právy a povinnostmi.

Jde o problém na první pohled triviální, ale co do svého obsahu nesmírně komplikovaný. Nutné řešení neustále vznikajících sociálních

a politických konfliktů, které by bylo produktivní a perspektivní, není totiž dosažitelné ani nějakým *autoritářským* způsobem (ať už utopickými nebo technokratickými intervencemi do chodu a struktury společenského života) a ve stále složitějším moderním světě ani nějakým doktrínálně „*staro-liberalistickým*“ přenecháváním problémů „neviditelné ruce trhu“, která může být velice necitlivá jak s ohledem na složitý systém moderních společností, tak směrem k obecnější povaze civilizačních cílů, nehledě na konkrétní rizika, která ze samočinných řešení často vyplývají, a na sociální dopady těchto rizik na konkrétní skupiny.

Pro uchování prostoru svobody a pro fungování demokratických principů v situaci, v níž se rozhodujícími prostředky sociální integrace stávají panství politiky a hospodářský nátlak, v situaci permanentních konfliktů, kdy *sociální struktury jsou samy ze sebe s to vytvářet prvky své proměny a svého překonání*, nachází Dahrendorf v zásadě konzervativní řešení, totiž představu existence obecnějších pravidel, tzv. *ligatur*, jejichž působení se ovšem nevyčerpává jen v akceptování tradic, snahou o kontinuitu změn a rozvíjením institucí.

Ligatury jsou pro Dahrendorfa hluboké civilizační a kulturní vazby, jejichž existence dává smysl možnostem svobody. Jsou jakýmsi pojivem, které nejenže drží měnící se společnosti pohromadě, ale zavazuje je zároveň ve všech situacích určitým civilizačním nebo i obecně lidským principům. Ponechávají sice *široký prostor právům občanů i nabídce možností pro volbu, k nimž tato práva zjednávají přístup*, ale současně *poskytují lidem oporu, aby vůči této nabídce nestáli bezmocně. Ukončují libovolnost, aniž přitom vedou do nezralosti. Pouze ten, kdo svá rozhodnutí opírá o hlubší, tedy o více než módní vazby, může své možnosti volby a svobody využívat v plném smyslu slova*, píše se v Dahrendorfově knížce *Hledání nového řádu. Přednášky o politice pro 21. století* (česky 2007).

Vnitřní paradox ligatur (a na nich budované myšlenky nadindividuálně zakotveného řádu, pomáhajícího udržovat možnosti svobody i otevřenost budoucnosti) pak podle Dahrendorfa spočívá v tom, že nejsou žádoucí a neplatí o sobě, jako nějaké věčné, nosné a neměnné principy lidského soužití nebo jako substance dějin, ale že se prosazují ve změnách; více než na jejich obsah působí na jejich formu a průběh. Nemohou proto vznášet žádný absolutní nárok, protože tak by omezovaly a zmenšovaly prostor svobody a individuální volby (s čímž se podle Dahrendorfa setkáváme v různých fundamentalismech); zakládají

lidskou vzájemnost, umožňují sociální srozumitelnost jak našich jednání, tak našich rozhodnutí v dlouhodobější perspektivě, a jejich dodržování zvyšuje šanci na sociální přijetí těchto jednání a rozhodnutí. Fungují jako regulativní ideje, vytváří možnosti sociální koheze, umožňují dohody a smlouvy, potvrzují smysl důvěry a cti, a dávají smysl našim volbám a naší svobodě.

Svět, ve kterém podle Dahrendorfa žijeme, je světem bez jednoznačných opor a jeho budoucnost je otevřená. Mění se jeho podoby, jeho formy i jeho perspektivy, a také naše zvyklosti a postoje. A to, co podle Dahrendorfa zůstává, jsou jen našimi ligaturami orientovaná zodpovědnost našich snah o řešení konfliktů tohoto světa, úsilí o nedoktrinální ostrost našeho pohledu a přesvědčení o ceně svobody, která je vždy svobodou činnou, působící a působivou.

Miloš Havelka

POZNÁMKY

1 MUSEJÍ REVOLUCE ZTRASKOTAT?

Text se opírá o přednášku proslouvenou na počest George Orwella 15. listopadu 1990 na Birkbeck College univerzity v Londýně. Byl (anglicky) přetištěn v mém sborníku *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society* (Macmillan: London 1997). Veškeré odkazy na Timothyho Gartona Ashe se nacházejí v jeho sborníku: *Ein Jahrhundert wird abgewählt* (Hanser: München 1990). Vícekrát je citovaný Crane Brinton: *The Anatomy of Revolution* (Vintage: New York 1957). [George Orwell: *Hold Katalánsku a ohlédnutí za Španělskou válkou*, citováno podle českého překladu z roku 1991.]

2 OTEVŘENÁ SPOLEČNOST A JEJÍ OBAVY

Tato přednáška byla proslouvena na 25. sjezdu německých sociologů, jenž se konal ve dnech 9.–12. října 1990 ve Frankfurtu nad Mohanem. Byl přetištěn ve sborníku „Verhandlungen“ pod názvem *Die Modernisierung moderner Gesellschaften* (Campus: Frankfurt/New York 1991). Mnou zpracovaná anglická verze vyšla ve sborníku *After 1989* (viz pozn. 1). Některé skutečnosti se vztahují k 16. sjezdu německých sociologů, který se konal ve dnech 8.–10. dubna 1968 rovněž ve Frankfurtu a jehož „Verhandlungen“ byly publikovány pod názvem *Spätkapitalismus oder Industriegesellschaft?* (Enke: Stuttgart 1969). Velký vliv na text přednášky včetně citátů z Burkeho měla moje kniha *Betrachtungen über die Revolution in Europa* (DVA: Stuttgart 1990), napsaná na jaře 1990 [česky *Úvahy o revoluci v Evropě*, Praha 1991].

3 SVĚPRÁVNÍ OBČANÉ PŘI HLEDÁNÍ OPORY

Toynbeeova cena mi byla propůjčena 27. října 1990 v Oxfordu, „in recognition of his major contribution to the social sciences, his outstanding scholarship and his exemplary work in public affairs“. Děkovnou řeč jsem pronesl na St. Antony's College; pod názvem *Citizens in Search of Meaning* byla zveřejněna ve sborníku *After 1989* (viz pozn. 1). Dvě citovaná díla jsou v tomto sborníku opakovaně zmiňována: esej Immanuela Kanta *Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht* [česky *O svazu národů. Myšlenky k všeobecným dějinám ve světoobčanském smyslu*, Brno 1924; překlad v upravené formě přetištěn pod názvem *Idea všeobecných dějin ve světoobčanském smyslu*, v: *Filosofický časopis* 38, 1990/6, s. 818–827] a *Offene Gesellschaft und ihre Feinde* Karla Poppera [česky *Otevřená společnost a její nepřítelé*, Praha 1994]. Dále je třeba ještě zmínit T. H. Marshall: *Citizenship and Social Class* (Cambridge University Press: Cambridge 1950) a článek Jeanne Kirkpatrickové „Dictatorship and Double Standards“ v časopise *Commentary* (listopad 1979). [Citát z Arisotelovy *Politiky* je v překladu Milana Mráze, Praha 2004.]

4 MORÁLKA, INSTITUTE A OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Cena senátora Giovanniho Agnelliho mi byla propůjčena 30. března 1992. Děkovná řeč, sepsaná v angličtině a přednesená (v turínské opeře) italsky, byla nejdříve vydána italsky jako soukromý tisk Agnelliho nadace: *Moralità, istituzioni e società civile*. Anglický originál pod názvem „Morality, Institutions and Civil Society“ obsahuje sborník *After 1989* (viz pozn. 1). Dále je (vedle mnohokrát uveřejněných klasických autorů) citována Eliza Marian Butlerová: *The Tyranny of Greece over Germany* (2. vyd., Boston 1958). „On Home“ Václava Havla vyšlo v *New York Review of Books* (1992) [zde je citováno z českého originálu *O vlasti*, který překladateli laskavě poskytl pan Martin Vidlák z kanceláře Václava Havla]. Citovaná díla obou mých předchůdců – držitelů Agnelliho ceny jsou Amartya Sen: *Ökonomie für den Menschen* (dtv: München 2002) a Isaiah Berlin: „Two Concepts of Liberty“ v jeho *Four Essays on Liberty* (Oxford University Press: Oxford 1969) [česky *Čtyři eseje o svobodě*, Praha 1999]. K debatě o Maxu Weberovi i o tezích mého pojednání *Homo sociologus* viz více v mé knize *Der moderne soziale Konflikt* (DVA: Stuttgart 1992) [slovensky *Moderný sociálny konflikt*, Bratislava 1991].

5 DOBRÁ SPOLEČNOST

Přednáška na London School of Economics k připomenutí „semináře z roku 1949“ byla přednesena 19. listopadu 1992. Vydána byla jako soukromý tisk pod názvem *The Good Society* a přetištěna ve sborníku *After 1989* (viz pozn. 1). Nejdůležitější citovaná díla jsou (v pořadí, jak byla v textu zmiňována): Joachim Fest: *Der zerstörte Traum* (Siedler: Berlin 1991). H. G. Wells: *The New Machiavelli* (1911, mnoho nových vydání). C. A. R. Crosland: *The Future of Socialism* (1956, mnoho nových vydání). Walter Lippmann: *The Good Society* (Allen & Unwin: London 1944), s. 105, 214, 363–365. Graham Wallas: *The Great Society* (1914). Václav Havel: *Sommermeditationen* (Rowohlt: Berlin 1992) [česky *Letní přemítání. Projevy z let 1990–1992*, Praha 1999]. John Maynard Keynes: *Economic Possibilities for Our Grandchildren* (1930). Ministry of Communication and Information: *Singapore 1985* (National Printers: Singapore 1985). David Donnison a Paul Soto: *The Good City* (Heinemann: London 1980). Robert N. Bellah, Richard Madsen, William M. Sullivan, Ann Swidler, Steven M. Tipton: *The Good Society* (Knopf: New York 1991), s. 6–7, 278–279, 286. Yeager Hudson a Creighton Peden: *Philosophical Essays on the Idea of a Good Society* (Edwin Mellen Press: Lewiston 1988). Ernest Gellner: *The Uniqueness of Truth* (Cambridge University Printing Service: 1992).

6 O PROPOJENÍ EKONOMIE A POLITIKY

Zahajovací přednáška kongresu *International Economic History Congress* v Teatro della Scala v Milánu 12. září 1994 pod názvem „Who Makes History? On the Entanglements of Economics and Politics“. Přetištěno ve sborníku *After 1989* (viz pozn. 1). Důležité citáty pocházejí od Šimona S. Perese: *The New Middle East* (Holt: New York 1993). K Václavu Klauzovi viz Timothy Garton Ash: *History of the Present* (London 1999), zvl. s. 151n, 167n [česky *Dějiny přítomnosti. Eseje, črty a zprávy z Evropy devadesátých let*, Praha 2003]. Partha Dasgupta: *Destitution and Well-Being* (Clarendon Press: Cambridge 1993). Rupert Murdoch: v rozhovoru s časopisem *Spiegel* (25/1998).

7 KVADRATURA KRUHU: HOSPODÁŘSKÝ BLAHOBYT, SOCIÁLNÍ SOUDRŽNOST A POLITICKÁ SVOBODA

Tato esej byla prvně uveřejněna jako Discussion Paper (DP 58) v United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) v březnu 1995 pod názvem *Economic Opportu-*

nity, *Civil Society and Political Liberty*. Jedná se o příspěvek ke konferenci „Rethinking Social Development“. Autorizovaná italská verze byla vydána nejdříve roku 1995, pak roku 1997 s přílohou pod názvem *Quadrare il cerchio. Benessere economico, coesione sociale e libertà politica* (Laterza: Roma–Bari). Německý překlad Waltraudy Kolbové vyšel pod názvem „Die Quadratur des Kreises – Freiheit, Solidarität und Wohlstand“ ve sborníku vydaném F. Jaegerem a W. Stierem *Neue Konturen einer liberalen Wirtschaftspolitik* (Rüegger: Zürich 1998). Tato verze byla přetištěna v časopise *Aussenwirtschaft*, 53. roč., sešit 3. Zde předkládaný text do němčiny přeložil, či spíše převedl, tj. mírně upravil a doplnil, sám autor. Tematiku dále rozvíjím v *Report on Wealth Creation and Social Cohesion* (London 1995) komise, kterou sám řídím.

8 O NĚMECKU: OSOBNÍ PERSPEKTIVA

Tento příspěvek je lehce upraveným textem proslou, který jsem přednesl 25. února 1996 v Národním divadle ve Výmaru. Byl uveřejněn jako brožura v řadě „Weimarer Reden über Deutschland“ pod záštitou města Výmaru a vydavatelství Bertelsmann Buch AG. Anglická verze je obsažena pod názvem „Democracy in Germany: an Anglo–German Perspective“ ve sborníku *After 1989* (viz pozn. 1). Vícekrát odkazují na svoji knihu *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland* (Piper: München 1965). Zmíněná kniha malajského předsedy vlády Mahathira má název *The Asia That Can Say No*. Pro odkazy na „kvadraturu kruhu“ viz především kap. 7 v tomto sborníku.

9 OD EVROPY K EUROPĚ

„From Europe to EUrope: A Story of Hope, Trial and Error“ byla 15. přednáškou přednesenou na počest Paula-Henriho Spaaka v Center for International Affairs Harvardské univerzity 2. října 1996. Anglická verze byla uveřejněna ve formě brožury. „Pozoruhodné články Timothyho Gartona Ashe z *New York Review of Books*“ jsou obsaženy ve sborníku zmíněném v pozn. 1. Můj spis *Why Europe Matters: A Personal View* uveřejnil Center for European Reform (London 1996). Cyklus Reith Lectures Andrew Shonfielda byl vydán pod názvem *Europe – Journey to an Unknown Destination* (Alan Lane: London 1973).

10 REVOLUCE A REFORMA, NEBOLI NĚCO JE VÍCE NEŽ VŠE

Text byl uveřejněn jako brožura s poznámkou: „Přednáška pronesená ve Velkém sále bernského kasina 1. října 1998 na pozvání Burgergemeinde Bern, v rámci vzpomínkových slavností (1798 – 1848 – 1998)“. O dějinách v textu zmíněné ceny Hannah Arendtové informuje moje kniha *Universities After Communism* (Edition Körber–Siftung: Hamburg 2000). [Citát z Brechtovy *Krejcarové opery* v překladu Ludvíka Kundery a Rudolfa Vápeníka, Praha 1978.]

11 TŘI PROBLÉMY OTEVŘENÉ SPOLEČNOSTI

Přednáška na počest Karla Poppera, přednesená na London School of Economics 1. prosince 1998 pod názvem „Three Problems of the Open Society“. „Autobiografie“ se vztahuje ke dvousvazkovému dílu *The Philosophy of Karl Popper* (Open Court: LaSalle Ill. 1974), vydanému Paulem Arthurem Schilppem. Viz též Brian Nagee: *Popper* (Fontana/Collins: London 1973). K „problému Gellner“ viz především Ernest Gellner: *Conditions of Liberty: Civil Society and Its Rivals* (Hamish Hamilton: London 1994) [česky *Podmínky svobody. Občanská společnost a její rivalové*, Brno 1997] a Gellnerova kniha zmíněná v pozn. k 5. kapitole. K „problému Kołakowski“ viz Leszek Kołakowski: „Die Selbstgefährdung offener Gesellschaften“, in: L. Bossle a G. Radnitzky (eds.): *Selbstgefährdung der offenen Gesellschaft*

(Naumann: Würzburg 1982). Citován je také Mancur Olson: *Aufstieg und Niedergang der Nationen* (Mohr/Siebeck: Tübingen 1984) (anglický originál: *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, Yale University Press 1982) a George Soros: *The Crisis of Global Capitalism – Open Society Endangered* (Public Affairs: New York 1998) [slovensky *Kríza globálneho kapitalizmu: otvorená spoločnosť v ohrození*, Bratislava 1999].

12 ROZUM, SVOBODA A STRANA: LIBERÁLNÍ DILEMA

Zde přetištěný text je mírně „odaktualizovaný“ verze mého proslovu při příležitosti propůjčení ceny Garrigue Walkera („Reason, Freedom and Party: a Liberal Dilemma“) v Madridu 2. října 1998. Cenu uděluje nadace Salvadora de Madariaga za zásluhy o liberalismus a Evropu. Madariagovy citáty a poznámky o něm se opírají o vzpomínky Salvadora de Madariaga: *Morgen ohne Mittag* (Ullstein/Propyläen: Frankfurt-Berlin 1972) (angl. *Morning without Noon*, 1973). Citát Isaiaha Berlina pochází z jeho eseje o Chaimu Weizmannovi, jež byla uveřejněna ve sborníku *Personal Impressions* (Hogarth: London 1980). K „neosocialistům“ viz kap. 13 tohoto sborníku. Kniha Ralfa Dahrendorfa o „erasmovských lidech“ vyšla v r. 2006 pod názvem *Versuchungen der Unfreiheit. Die Intellektuellen in Zeiten der Unfreiheit* (C. H. Beck: München 2006).

13 NEW LABOUR A STARÁ SVOBODA: KE KRITICE TŘETÍ CESTY

O příležitosti k této přednášce, jíž bylo sympozium „Ten Years After“, jejímž pořadatelem byl *Institute for Human Sciences* ve Vídni 25. června 1999, se v textu několikrát hovoří. Název přednášky byl „New Labour and Old Liberty: Four Comments on the Third Way“. Výtah vyšel pod názvem „The Third Way and Liberty“ v časopise *Foreign Affairs*, sv. 78, č. 5. Takzvaný Blairův a Schröderův dokument *Europa – The Third Way – Die neue Mitte* byl uveřejněn současně v červnu 1999 SPD v Berlíně a labouristickou stranou v Londýně. Dále jsou citováni: Anthony Giddens: *Jenseits von Links und Rechts* (Suhrkamp: Frankfurt 1997) a Ulrich Beck: *Die Risikogesellschaft* (Suhrkamp: Frankfurt 1986) [česky *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*, Praha 2004].

14 PŘELOMOVÉ DOBY A NORMÁLNÍ DOBY: POTŘEBUJE POLITIKA INTELEKTUÁLY?

Slavnostní přednáška byla přednesena během symposia konaného v domě Theodora Heusse ve Stuttgartu 9. září 1999. Uveřejněna byla v: Gangolf Hübinger, Thomas Hertfelder (eds.): *Kritik und Mandat* (DVA: Stuttgart 2000). Citováno bylo z následujících knih v tomto pořadí: Timothy Garton Ash: *History of the Present* (Allen Lane/Penguin: London 1999) [česky *Dějiny přítomnosti. Eseje, črty a zprávy z Evropy devadesátých let*, Praha 2003]. Max Weber: *Politik als Beruf* (s mým doslovem ve vydání u Philip Reclam: Stuttgart 1992) [česky *Politika jako povolání*, in: týž: *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998, s. 246–296, překlad Miloš Havelka]. Marion Gräfin Dönhoffová: *Gestalten unserer Zeit. Politische Porträts* (DVA: Stuttgart 1990). Drago Jančar, Adam Michnik: *Im Disput*, ed. Niko Jez (Wieser: Klagenfurt – Salzburg 1992). Maarten Brands: „Die Wirte vom Gasthof ‚Zur verpassten Chance‘“, in: *Grenzüberschreitungen, oder der Vermittler Bedrich Löwenstein – Překračování hranic aneb Zprostředkovatel Bedřich Löwenstein*. Praha – Brno 1999, s. 68, 77. Václav Havel: „Paying Back the West“, *New York Review of Books* XLVI/14 (23. 9. 1999).

15 POHLED ZPĚT: (KRÁTKÉ) SOCIÁLNĚDEMOKRATICKÉ STOLETÍ

Příspěvek byl zveřejněn pod názvem „Titel und Hoffnung“ v časopise *Spiegel* 45/1998. Přetištěn byl (v publikaci *Spiegel des Jahrhunderts*, ed. Dieter Wild (Hoffmann und Campe: Hamburg 1999).

16 POHLED VPŘED: ŠANCE A RIZIKA GLOBALIZACE

Pod názvem „Towards the Twenty-First Century“ tvořil tento text závěrečnou kapitolu svazku *The Oxford History of the Twentieth Century*, vydaného Michaellem Howardem a Wm. Rogerem Luisem (Oxford University Press: Oxford 1998). Thorsten Veblen: *The Theory of the Leisure Class* (London 1899) [česky *Teorie zahálčivé třídy*, Praha 1999].

17 GLOBÁLNÍ TŘÍDA A NOVÁ NEROVNOST

Jedná se o přednášku proslovenou na Izraelské akademii věd 12. března 2000. Německá verze vyšla v časopise *Merkur*, roč. 54, sešit 11 (listopad 2000). Citována jsou díla v tomto pořadí: Manuel Castells: *The Rise of the Network Society* (Oxford 1996). Charles Handy: *The New Alchemist* (London 1999). Charles Leadbeater: *Living on Thin Air* (London 1999). Rosebeth Moss Kanterová: *World Class* (New York – London 1995), s. 25. K Ulrichu Beckovi a Anthony Giddensovi viz pozn. 13. Anthony Giddens a Will Hutton (eds.): *On the Edge. Living With Global Capitalism* (London 2000). Dva příspěvky zveřejnil jako rukopisy *Institute of Education* v Londýně: (1) Muriel Egertonová a John Brynner: „The Social Benefits of Higher Education“ a (2) Gareth Williams: „Economic Benefits of Higher Education“. John Stuart Mill: *Representative Government*, kap. XVI. S. N. Eisenstadt: *Paradoxes of Democracy* (Washington – Baltimore 1999). Citát Justice Brandeise pochází z hodnocení Witneye vs. California, 274 US, 357 (1927).

18 DEMOKRACIE A PRÁVNÍ STÁT

Podkladem pro tento text byla přednáška před bývalými a současnými soudci Evropského soudu pro lidská práva ve Štrasburku 8. června 2000. Přímější odkazy na slavnostní příležitost – uctění bývalých prezidentů soudu – jsem z textu vyškrtl. Citát Adama Smitne pochází z jeho knihy *Wealth of Nations*, kniha 5, kap. 3 [česky *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*, Praha 1958 (2 sv.), 2001]. Alexander Hamilton se k problematice „třetí síly“ několikrát vyjádřil ve *Federalist Papers*; klíčový je zde „Federalist“ č. 78, který tu je citován. Bulharský příklad se týká Centra pro studium demokracie v Sofii.

19 BUDOUCNOST ZASTUPITELSKÉ DEMOKRACIE

Přednášku jsem pronesl na akci uspořádané nadací Friedricha Neumanna na téma „Umírá parlamentarismus?“ 10. února 2001 v mohučském zámku. Byla uveřejněna jako brožura Akademie Theodora Heusse (Gummersbach; březen 2001). Zde otištěný text byl zkrácen o aktuální souvislosti přednášky.

20 O AKTUÁLNOSTI SPOLEČNÝCH HODNOT

Tuto přednášku jsem přednesl v Karlsruhe v Akademii pro další vzdělávání v zubním lékařství 27. března 2001 pod názvem: „Gemeinsame Werteüberzeugungen – auch 2001 noch nötig?“. Akademie v Karlsruhe ji uveřejnila jako brožuru. Citováni jsou (v tomto pořadí): Anthony Giddens: *A Runaway World* (BBC Publications: London 2001). Avishai Margalit: *The Decent Society* (Harvard University Press: Cambridge 1976). Michael Walzer: *On Tolerance* (Yale University Press: New Haven – London 1997) [slovensky *Hrubý a tenký; O toleranci*, Bratislava 2002].

21 STARÁ A NOVÁ OBČANSKÁ SPOLEČNOST

Jedná se o přednášku John Smith přednesenou na sympóziu konaném na počest Adama Fergusona na univerzitě v Edinburghu 25. února 2002: „Adam Ferguson: How Civil Will Future Society Be?“. Fergusonovy citáty pocházejí z prvního vydání jeho *Essay on the History of Civil Society* (1765). Četné odkazy a citáty z Arthur Herman: *The Scottish Enlightenment* (Fourth Estate: London 2002); k Fergusonovi srov. s. 187nn. Dále jsou citováni L. T. Hobhouse: *Morals in Evolution* (London 1906), s. 609, 631. Mancur Olson srov. pozn. 11.

22 EVROPA VŠEDNÍCH DNŮ, SVÁTEČNÍ EVROPA: KDO ZACELÍ TRHLINU?

Jedná se o příspěvek k publikaci společnosti Alfreda Herrhausena pro mezinárodní dialog: *Europa leidenschaftlich gesucht* (Piper: München-Zürich 2003). Přitom jsem použil části své děkavné řeči, přednesené při příležitosti propůjčení ceny Waltera Hallsteina ve Frankfurtu v r. 2002. Citáty z Waltera Hallsteina: *Die europäische Gemeinschaft* (Econ: Düsseldorf-Wien 1973). Odkaz na Francise Chenevala se vztahuje k jeho článku v *Neue Zürcher Zeitung* 9. listopadu 2002 „Welches Vorbild für die Europäische Union? Ein kosmopolitischer Blick auf Europa“.

23 O POPULISMU: OSM POZNÁMEK

Příspěvek byl otištěn pod názvem „Acht Bemerkungen zum Populismus“ v časopise *Transit. Europäische Revue*, sešit 25 (jaro 2003). V témže čísle se nacházejí i další příspěvky k tomuto tématu.

24 EVROPA A ZÁPAD: STARÉ A NOVÉ IDENTITY

Přednášku jsem pronesl 21. května 2003 v Londýně pod záštitou Německého historického ústavu v Londýně a nadace deníku *ZEIT* Beliny a Gerda Buceliusových: „Europe and the West: Old and New Identities“. Uveřejněna byla v bulletinu Německého historického ústavu v Londýně, sv. XXV, č. 2 (listopad 2003). Odkazy (v tomto pořadí): Robert Kagan: *Of Paradis and Power. America and Europe in the New World Order* [český překlad: *Labyrint síly a ráj slabosti: Evropa, Amerika a nový řád světa*, Praha 2003]. Ralf Dahrendorf: *Liberal und unabhängig. Gerd Bucerus und seine Zeit* (C. H. Beck: München 2000) Fritz Stern: „The Political Consequences of the Unpolitical German“, v: *History 3* (Meridian Books: New York 1960). Mé knihy *Gesellschaft und Demokratie in Deutschland* (Piper: München 1965) a *Die angewandte Aufklärung* (Piper: München 1963). Andrew Shonfield: *Europe – Journey to an Unknown Destination* (viz pozn. 9). Timothy Garton Ash: viz pozn. 6. Francis Fukuyama: *The End of History and the Last Man* (Free Press: New York 1992) [český *Konec dějin a poslední člověk*, Praha 2002]. Joseph Nye: „Soft Power“, v: *Foreign Policy* č. 80 (podzim 1990).

BIBLIOGRAFIE

DÍLA RALFA DAHRENDORFA VYDANÁ V ČESKÉM A SLOVENSKÉM PŘEKLADU

Úvahy o revoluci v Evropě v dopise, který měl být zaslán jistému pánovi ve Varšavě, Praha 1991.

Moderný sociálny konflikt, Bratislava 1991.

Svoboda a sociální vazby. Poznámky ke struktuře argumentace, in: *Liberální společnost*.

Sborník příspěvků z konference v Castel Gandolfo 1992, Praha 1994, s. 9–16.

Hledání nového řádu, Praha – Litomyšl 2007.

Další autorovy články je možné i v češtině nalézt na internetové adrese www.project-syndicate.org. Článek *Život s nejistotou. Ralf Dahrendorf o schopnosti lidstva trvat na svobodě i v nebezpečí* byl uveřejněn v časopise *Ekonom* dne 23. 4. 2004

(http://sweb.cz/J.Nezhyba/dahrendorf_zivot.html).

Dahrendorfovu přednášku o otevřené společnosti na konferenci Forum 2000 v září 1997 lze nalézt na www.forum2000.cz.

DÍLA ZMÍNĚNÁ AUTOREM NEBO MAJÍCÍ VZTAH K DAHRENDORFOVĚ KNIZE (POKUD NEBYLA UVEDENA V AUTOROVÝCH ODKAZECH NA LITERATURU) V ČESKÉM PŘEKLADU

Adorno, T. W. – Habermas, J. – Friedeburg, L. von: *Dialektika a sociologie* [Výbor z prací představitelů tzv. frankfurtské školy], Praha 1967.

Ash, Timothy Garton: *Rok zázraků*, Praha 1991.

Ash, Timothy Garton: *Středoevropan volbou*, Praha 1992.

Ash, Timothy Garton: *Svazek. Osobní příběh*, Praha 1998.

Ash, Timothy Garton: *Svobodný svět: Amerika, Evropa a budoucnost Západu*, Praha 2006.

Beck, Ulrich: *Čo je globalizácia?: omyly globalizmu, odpovede na globalizáciu*. Bratislava 2004.

Beveridge, William Henry: *Plán sociální bezpečnosti. Výtah z Beveridgeovy Zprávy o sociálním pojištění a příbuzných službách*, Londýn 1943 (předmluvu k českému vydání napsal sám Beveridge).

Fukuyama, Francis: *Budování státu podle Fukuyamy*, Praha 2004.

Fukuyama, Francis: *Velký rozvrat: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*, Praha 2006. (slov. překlad: *Velký rozvrat: ľudská prirodzenosť a opätovné nastolenie spoločenského poriadku*, Bratislava 2005)

Giddens, Anthony: *Důsledky modernity*, Praha 2003.

- Giddens, Anthony: *Třetí cesta: obnova sociální demokracie*, Praha 2001.
- Giddens, Anthony: *Třetí cesta a její kritici*, Praha 2004.
- Handy, Charles: *Hlad ducha. Pokapitalistická alternativa. Hledání smyslu v současném světě*, Praha 1999.
- Hemingway, Ernest: *Komu zvoní hrana*, Praha 2000.
- Hobhouse, Leonard Trelawney: *Liberalism*, Praha 1914. (slov. překlad: *Liberalismus*. Bratislava 2002)
- Huntington, Samuel: *Sřet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*, Praha 2001.
- Kagan, Robert: *Labyrint síly a ráj slabosti – Amerika, Evropa a nový řád světa*, Praha 2003.
- Kennedy, Paul: *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické proměny a vojenské konflikty v letech 1500–2000*, Praha 1996.
- Kenney, Padraic: *Karneval revoluce. Střední Evropa 1989*, Praha 2005.
- Kořalkowski, Leszek: *Nebeklič. Rozhovory s ďáblem*, Praha 1969.
- Kořalkowski, Leszek: *Malé úvahy o velkých věcech*, Praha 2004.
- Mannheim, Karl: *Ideologie a utopie: Přednášky a eseje*, Bratislava 1991.
- Montesquieu, Charles: *O duchu zákonů*, Dobrá voda 2003.
- Popper, Karl: *Otevřená společnost a její nepřátelé*, Praha 1994.
- sv. I: Uhranutí Platónem
- sv. II: Vlna prorocství: Hegel, Marx a co následovalo
- Riesman, David: *Osamělý dav: studie o změnách amerického charakteru*, Praha 1968.
- Rifkin, Jeremy: *Evropský sen. Jak evropská vize potichu zastíňuje Americký sen*, Praha 2005.
- Schumpeter, Joseph Alois: *Teória hospodářského vývoja: analýza podnikateľského zisku, úveru, úroku a kapitalistického cyklu*, Bratislava 1987.
- Schumpeter, Joseph Alois: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*, Brno 2004.
- Sen, Amartya: *Etika a ekonomie*, Praha 2002
- Tocqueville, Alexis de: *Demokracie v Americe*, Praha 1992, 2000.
- Weber, Max: *Politika jako povolání*, Praha 1929. Též v: *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 1998.

Úryvky z knihy Václava Havla *O vlasti* jsou citovány podle vydání Konference Forum 2000.

Další literatura v češtině

- Havelka, Miloš: *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, v: Max Weber, *Sociologie náboženství*, Praha 1998, s. 15–115.
- Kalinová, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha 2007.
- Loužek, Marek: *Max Weber*, Praha 2005.

JMENNÝ REJSTŘÍK

- Adenauer, Konrad 122, 125n, 128, 136,
138, 207, 211, 245, 299, 305
Adorno, Theodor W. 32
Agnelli, Giovanni 53, 65
Aldrin, Edwin 214
Allen, Roy 83
Alžběta II. (královna matka) 203n
Amato, Giuliano 255
Arendtová, Hannah 155
Aristotelés 45, 54, 70
Armstrong, Neil 214
Aron, Raymond 174n
Arrow, Kenneth J. 116
Ash, Timothy Garton 15, 17, 19, 22, 35,
139, 189, 191nn, 197, 207, 244, 297,
303nn
Ashdown, Paddy 96
Aznar, José María 183, 185
- Bacon, Francis 197
Balcerowicz, Leszek 35, 85n, 88, 91,
145, 196, 244, 250
Barre, Richard 143n
Bebel, August 177
Beck, Ulrich 184n, 234n, 261
Beck, Wolfgang 15
Becker, Helmuth 199
Bech, Josef 136
Bell, D. 210
Bellah, Robert 78n
Benc, György 15
Bentham, Jeremy 55
Berlin, Isaiah 43, 53, 55, 65n, 79, 169,
175n
- Berlusconi, Silvio 113, 288
Beveridge, William 32, 68, 83, 173,
177nn, 188, 207, 272, 276
Bicmarck, Otto von 199
Biedenkopf, Kurt 200
Blair, Tony 146, 163, 177, 181-187, 200,
232, 235n, 240n, 253n, 260, 288, 292,
296
Blocher, Christoph 288, 293
Bobbio, Norberto 173
Böll, Heinrich 199
Bossi, U. 290
Bowe, Arthur 83
Boyle, lord Edward 162
Bracher, Karl Dietrich 199
Brands, Maarten 197n
Brandt, Willy 19
Brandt, Willy 19, 122n, 127, 138, 142,
303
Brecht, Bertolt 198, 205
Brežněv, Leonid 18, 25, 33, 198
Brinton, Crane 20, 88, 91
Brittan, Samuel 96, 126
Brown, Gordon 236, 272
Brynnar, John 236
Brzezinski, Zbigniew 50
Bucerius, Gerd 199, 295n, 198n
Burke, Edmund 17, 41, 51
Bush, George 163
Bush, Goerge, W. 292, 295
Butlerová, Eliza Marian 54
Buzek, Jerzy 244
- Carlyle, Alexander 273

- Carter, Jimmy 50
 Castells, Manuel 231
 Catullus 54
 Cavallo, Domingo 145
 Ceaușescu, Nicolae 20, 26
 Cicero 54
 Clark, Colin 231
 Clinton, Bill 163, 177, 185, 235
 Cockburn, lord Henry 274
 Collier, Paul 89
 Collor, Fernando 74
 Craxi, Benedetto 214
 Crosland, Anthony 69

 Čankajšek 208

 D'Angelosante, S. 143
 d'Estaing, Valéry Giscard 280, 282,
 284nn, 286
 Dahrendorf, Gustav 58
 Dangerfield, G. 206
 Dasgupta, Partha 87, 116
 Delors, Jacques 133, 211, 280, 282, 286n,
 305
 Derrida, Jacques 296
 Desai, Meghnad 116
 Dewey, John 78
 Diamond, Larry 242
 Diana, princezna 204
 Diderot, Denis 301
 Dienstbier, Jiří 15, 190n, 194n
 Disraeli, Benjamin 235
 Dönhoffová, hraběnka Marion 195n, 199
 Donnison, David 77
 Dreyfus, Alfred 206
 Durkheim, Émile 54, 56, 60, 111, 261
 Dutschke, Rudi 123

 Egertonová, Muriel 236
 Einstein, Albert 163
 Eisenstadt 243
 Eisenstadt, Shmuel 242
 Emmeneggerová, Edith 15
 Engels, F. 24
 Erasmus Rotterdamský 173, 175n
 Erhard, Ludwig 122, 128, 132, 138, 198,
 207, 299
 Erlinghagen, Karl 199

 Felken, Detlef 15
 Ferguson, Adam 54, 270, 273nn, 277nn
 Field, Frank 118
 Fichte , J. G. 300
 Fischer, Fritz 199
 Fortuyn, Pim 288, 290
 Franklin, Benjamin 301
 Fukuyama, Francis 304
 Furet, François 195

 Gasperi, Alcide de 136, 305
 Gates, Bill 237
 Gaulle, Charles de 137, 175, 211
 Gellner, Ernest 80, 163, 165-170, 229
 Geremek, Bronisław 15, 62, 195, 198
 Giddens, Anthony 177, 184n, 187, 234n,
 260n
 Gierek, Edward 198
 Giuliani, Rudy 155
 Gladstone, William 138, 235, 289, 292
 Goebbels, Joseph 289
 Goethe, J. W. 129, 300
 Göncz, Arpád 140
 Gonzales, Felipe 126, 214
 Gorbačov, Michail 17, 26, 36, 82, 198,
 213, 303
 Gramsci, Antonio 177
 Grass, Günter 51, 196, 199n
 Gray, John 85
 Green, T. H. 271
 Grey, sir Edward 55
 Grimm, D. 284
 Grotewohl, Otto 58
 Gusenbauer, Alfred 288

 Habermas, Jürgen 22, 41, 52, 59, 68, 79,
 267, 296n
 Haider, Jörg 242, 289
 Hallstein, Walter 140, 144, 280, 282nn
 Hamilton, Alexander 195, 200, 248, 250
 Handy, Charles 232, 225
 Hankiss, Elemér 15
 Havel, Václav 11, 22, 26, 44, 62nn, 67,
 71n, 76nn, 140, 181, 190-201
 Havlová, Olga 194
 Hayek, Friedrich von 34, 37, 83, 85n, 88,
 150, 162, 176
 Heath, Edward 234

- Hegel, G. W. F. 11, 14, 57, 129, 161, 165, 186, 203, 223, 271
- Heidegger, Martin 198
- Heinemann, Gustav 199
- Heisenberg, Werner 199
- Hemingway, Ernest 174
- Hentig, Hartmut von 199
- Herman, Arthur 273
- Heuss, Theodor 198, 200
- Hewins, W. A. S. 83
- Hindenburg, Paul von 205
- Hirsch, Fred 264
- Hirschmann, Albert 110
- Hitler, Adolf 57, 58, 75, 135, 143, 167, 198, 208, 247
- Hobbes, Thomas 195, 296
- Hobhouse, L. T. 168, 271n
- Hobsbawm, Eric 203
- Homér 54
- Honecker, Erich 198
- Horatius 54
- Horkheimer, Max 32, 268
- Houdon, Jean-Antoine 301
- Hudson, Yeager 80
- Hume, Adam 55, 273
- Huntington, Samuel 28, 122, 220
- Husajn, Saddám 296, 304
- Husajn, saúdský král 88
- Hutten 215
- Hutten, Ulrich von 17
- Chamberlain, J. 207
- Cheneval, Francis 285, 287
- Chruščov, Nikita Sergejevič 198
- Churchill, Winston 136, 138, 140n, 147, 208n,
- Inglehart, R. 210
- Išihara, Šintaro 112
- Jäckel, E. 204
- Jahanbaloo, Ramin 66
- Jančar, Drago 196, 200
- Jaruzelski, Wojciech 17, 198
- Jařab, Josef 15
- Jaures, Jean 177
- Jay, John 195
- Jean, Fourastié 231
- Jefferson, Thomas 172
- Jindřich VIII. 247
- Jospin, Lionel 183
- Judt, Tony 268
- Justinián 54
- Kagan, Robert 296, 298, 304, 306, 308
- Kames, lord 273
- Kant, Immanuel 11, 42, 46n, 54, 56, 73, 129, 159, 167, 172, 270n, 273, 297, 308
- Kanterová, Rosabeth Moss 232, 234
- Kennan, Georg 209
- Kennedy, J. F. 97, 199
- Kennedy, Paul 213
- Keynes, John Maynard 55, 73n, 87, 173, 177, 179, 207n, 238, 272
- Kiesinger, Kurt Georg 122, 129, 138, 199
- Kinnock, Neil 272
- Kirkpatricková, Jeane 50n
- Kis, Gábor 62
- Kis, János 190
- Klaus, Václav 86, 190n, 193, 197
- Klima, Viktor 190
- Knoeringen, Waldemar von 199
- Kohl, Helmut 125, 127, 138, 144, 162, 211, 303
- Kohnstamm, Max 137
- Kořakowski, Leszek 163, 167nn
- Koperník, Mikuláš 218
- Kreisky, Bruno 162
- Kuroň, Jacek 35
- Lafontaine, Oskar 198, 291
- Laski, Harold J. 83, 162
- Le Pen, Jean-Marie 289
- Leadbeater, Charles 241
- Lee Kuan Yew 112
- Lenin, V. I. 24, 205
- Lenz, Siegfried 196
- Lerroux, Alejandro 174
- Lippmann, Walter 69n, 72, 74, 77nn, 169
- Lipset, S. M. 204
- Llosa, Mario Vargas 214, 224
- Locke, John 55, 60n, 79, 195, 200, 275
- Luns, Joseph 137
- Mackinder, Halford 220
- Madariaga, Salvador de 174nn, 178, 180

- Madison, James 28, 62, 195, 275
 Magee, Brian 162
 Maier, Hans 199
 Major, John 163, 234
 Malagodi, Giovanni 173
 Malinowski, Bronisław 83
 Malraux, André 175
 Mandela, Nelson 85, 88, 130
 Mannheim, Karl 68, 192, 197
 Mansholt, Sicco 143
 Mao Ce-tung 203, 210, 212
 Margalit, Avishai 268
 Marshall, Alfred 87, 89
 Marshall, George 141
 Marshall, T. H. 47, 207n
 Marx, Karl 24n, 82, 90, 145, 165, 197,
 205, 238, 242, 271
 Mazowiecki, Tadeusz 19, 35, 195, 198
 Michalski, Krzysztof 15, 189
 Michnik, Adam 15, 39, 98, 181, 190,
 196, 201
 Michnik, Adam 196
 Mill, John Stuart 55, 73, 215, 241, 252
 Mitterand, François 194, 211
 Mohammed, Mahathir 112
 Möllemann, Jürgen 290
 Monnet, Jean 137, 140n
 Monroe, James 220
 Montesquieu, Charles Louis de 246
 Mosley, Oswald 156
 Murdoch, Rupert 93
 Mussolini, Benito 58
- Nagy, Imre 190
 Nakasone, Yasuhiro 45
 Násir, Gamál 212
 Naumann, Friedrich 207, 303
 Niebuhr, Reinhold 79
- Olson, Mancur 171, 213, 272
 Orbán, Viktor 181, 189n, 194n
 Orwell, George 13, 18, 21nn
- Papen, Franz von 58
 Peden, Creighton 80
 Peres, Šimon 84nn
 Picht, Kurt Georg 199
 Pipinelis, Panagiotis 127
- Platón 161, 165
 Plessner, Helmuth 57, 59n
 Plesu, Andrei 15
 Polito, Antonio 253
 Popper, sir Karl Raimund 11, 14, 29n, 33,
 42n, 46n, 55, 67, 69, 78, 81, 100, 116,
 156n, 159-169, 172, 175, 203, 223, 302
 Postan, Michael 83
 Poust, Marcel 58
 Powell, Enoch 264
 Powerová, Eileen 83
- Raddatz, Fritz 196
 Raiser, Ludwig 199
 Reagan, Ronald 74, 163, 172, 177, 214,
 272
 Reich, Jens 195
 Riesman, David 59
 Rifkin, Jeremy 225
 Robbins, Lionel 83, 162
 Roosevelt, F. D. 97, 207
 Rostow, Walt 209
 Rousseau, J. J. 22, 79, 296, 301
 Rumsfeld, Donald 279
- Sachs, Jeffrey 85
 Samuelson, P. A. 116
 Santer, Jacques 136
 Sappó 54
 Sen, Amartya 53, 55, 65, 87, 116
 Shonfield, Andrew 146n, 302
 Scheel, Walter 123
 Schefold, D. 284
 Schill, Ronald 288, 290
 Schiller, Friedrich 300
 Schilpp, Arthur 161
 Schmid, Carlo 198
 Schmidt, Helmut 76, 125, 127, 136, 162,
 190, 196n, 310
 Schröder, Gerhard 181nn, 187, 195, 200,
 235
 Schumacher, Fritz 96
 Schumacher, Kurt 299
 Schuman, Robert 136n, 299, 302, 305
 Schumpeter, Joseph 86, 104, 164, 171
 Schwarz, H. P. 204
 Siedler, Wolf Josef 139
 Smith, Adam 34, 54n, 246n

- Smith, John 272
 Smolar, Alexander 190
 Soares, Mario 174
 Solženicyn, A. 39
 Soros, George 31, 161, 163, 168n
 Spaak, Paul-Henri 134
 Spierenburg, Dirk 137
 Spinelli, Altier 143
 Stalin, J. V. 57, 135, 143, 167, 198, 200,
 203, 205
 Stern, Fritz R. 204, 210, 300n
 Sternberger, Dolf 267
 Suarez, Adolf 172
 Sukarno, A. 212

 Šik, Ota 181

 Tawney, R. H. 83
 Teng Siao-pching 212
 Thatcherová, Margaret 51, 60, 74, 92, 96,
 109, 113, 162n, 172, 177, 214, 234, 272
 Thorn, Gaston 136
 Titmuss, Richard 68
 Tito, Josip Broz 181, 212
 Tocqueville, Alexis de 42, 50, 301
 Toynbee, Arnold 42
 Trilling, Lionell 21
 Turner, Adair 96
 Tawney, R. H. 91

 Veblen, Thorstein 91, 99, 215, 225
 Veilová, Simone 174
 Vergilius 54
 Voltaire 301

 Wałęsa, Lech 19, 27, 35, 140, 198
 Walker, Joaquin Garrigues 172n, 180
 Wallas, Graham 70, 72, 78, 169
 Walzer, Michael 268
 Webbovi, Sideny a Beatrice 68n
 Weber, Max 40, 49, 56n, 74, 86, 91, 94,
 130, 167, 188, 192n, 196, 275
 Weizmann, Chaim 176
 Weizsäcker, C. F. a Richard von 199
 Wells, H. G. 69, 75
 Werner, Pierre 136, 144
 White, Harry Dexter 208
 Wilson, William Julius 44, 107, 221
 Windelband, Wilhelm 42
 Winch, Peter 162

 Yorck z Wartenburgu, hrabě Peter 195
 Young, Michael 171

 Zinconeová, Giovanna 65

 Želez, Željko 15, 140

EDICE MODERNÍ DĚJINY

RALF DAHRENDORF

Od pádu Zdi k válce v Iráku

Z německého originálu Der Wiederbeginn der Geschichte.

Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak, vydaného

nakladatelstvím C.H.Beck roku 2004,

přeložil Vlastimil Drbal

Doslov napsal Miloš Havelka

Obálku a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner

Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

roku 2008 jako svou 821. publikaci

Odborná revize Břetislav Daněk

Odpovědný redaktor Martin Žemla

Vydání první. AA 20,84. Stran 336

Vytiskla tiskárna Ekon, Jihlava

Doporučená cena 348 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,

Praha 3, Víta Nejedlého 15

e-mail: info@ivysehrad.cz

www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7021-842-6